

Małgorzata Karolczak

al. ks. kard. S. Wyszyńskiego 72 m 2
94-047 Łódź

PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNO- WYPOCZYNKOWA ROZTOCZA¹

TOURIST-RECREATIONAL SPACE IN ROZTOCZE¹

Zarys treści: W artykule zaprezentowano syntezę rozważań autorki nad teorią przestrzeni turystycznej oraz wyniki jej kilkuletnich badań nad przestrzenią turystyczno-wypoczynkową Roztocza. Analiza dotyczy głównie genezy i rozwoju tej przestrzeni, jej charakteru, użytkowania i percepcji oraz przyczyn, sposobów i skutków wewnętrznego zróżnicowania.

Słowa kluczowe: przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa, cykl życia przestrzeni turystycznej, rejon turystyczny, transformacja ustrojowa.

Abstract: The article presents discussion of tourist space theory and the results of research into the tourist and recreational space of Roztocze. The analyses refer mainly to the origins and development of this space, its character, exploitation and perception, as well as the causes, nature and consequences of its diversity.

Key words: tourist-recreational space, tourist space evolution cycle, tourist region, political and economic transformation.

W dobie gwałtownego rozwoju procesów urbanizacji i industrializacji oraz rosnącego psychofizycznego zmęczenia cywilizacją i wydłużania się czasu wolnego, naturalną potrzebą człowieka stało się poszukiwanie obszarów i miejsc wypoczynku, odmiennych od środowiska jego życia i pracy. Z przestrzeni geograficznej Polski wyodrębniają się obszary, których środowisko przyrodnicze, antropogeniczne i społeczne w sposób szczególny umożliwia zaspokajanie pozagospodarczych potrzeb społeczeństwa: wypoczynkowych, poznawczych i zdrowotnych. Rozwój aktywności turystycznej na tych obszarach doprowadził do wykształcenia się przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej kraju, której fragment stanowi Roztocze.

1. POJĘCIE I ZAKRES PRZESTRZENI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWEJ

Na podstawie przeglądu literatury prezentującej naukowe podejścia w rozumieniu i określaniu przestrzeni turystycznej opracowano definicję przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej. Definicja ta uwzględnia zasadnicze i najczęściej przyjmowane kryteria i cechy tej przestrzeni, jednocześnie za-

In times of rapid urbanization and industrialization, as well as a growing psycho-physical fatigue with civilization and with leisure time getting longer, man has naturally begun to look for areas and places to stay different to his living and working environment. In the geographical space of Poland there are separate areas whose natural, man-made and social environments enables society to satisfy its non-economic needs.

1. THE CONCEPT OF TOURIST- RECREATIONAL SPACE

The definition of tourist-recreational space is based on a review of the literature presenting a variety of academic approaches to the concept of tourist space. The definition refers to the basic and most frequent criteria and characteristics of this space and also contains elements based on the author's own conclusions.

Tourist-recreational space is a part of geographical and social space where specific tourist processes and phenomena

wiera elementy będące wynikiem własnych prze-
myśleń i wniosków autorki.

Przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa jest częścią (podprzestrzenią) przestrzeni geograficznej i społecznej, wyróżniającą się zachodzącymi w niej zjawiskami i procesami turystycznymi. Jest to obszar posiadający cechy niezbędne i korzystne dla koncentracji ruchu turystycznego: walory środowiska naturalnego i kulturowego, odmienne od środowiska pracy i zamieszkania osób z nich korzystających oraz infrastrukturę turystyczną i komunikacyjną. Przestrzeń ta posiada dwa wymiary – obiektywny (materiałny) i subiektywny (percepcyjny). Jest ona kreowana przez osoby przyjeżdżające i użytkujące ją w celach rekreacyjnych oraz niejednorodna, co wynika ze zróżnicowania jej środowiska geograficznego i społeczno-gospodarczego, przygotowania technicznego i różnej aktywności turystycznej człowieka (rys. 1).

Rys. 1. Elementy różniące przestrzeń turystyczno-wypoczynkową (opracowanie własne)

occur. It is an area with characteristics necessary and beneficial for the concentration of tourism: natural and cultural assets differing from those found in the working and living environment of their users, as well as tourist and transportation infrastructure. The space has two dimensions: objective (material) and subjective (perception). It is created by those who arrive and use it for recreational purposes but it is not homogenous resulting from the diversity of its geographical and socio-economic environments, technological development and the variety of tourist activities (Fig. 1).

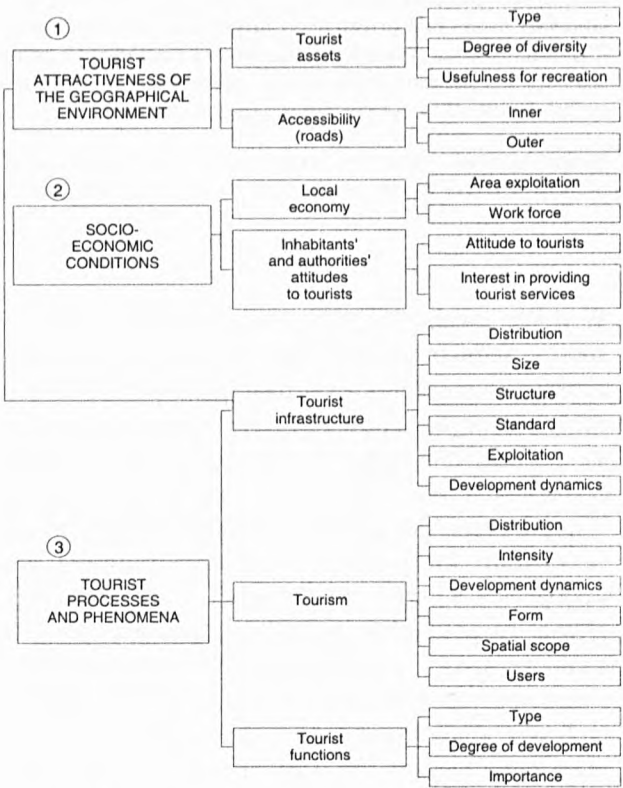

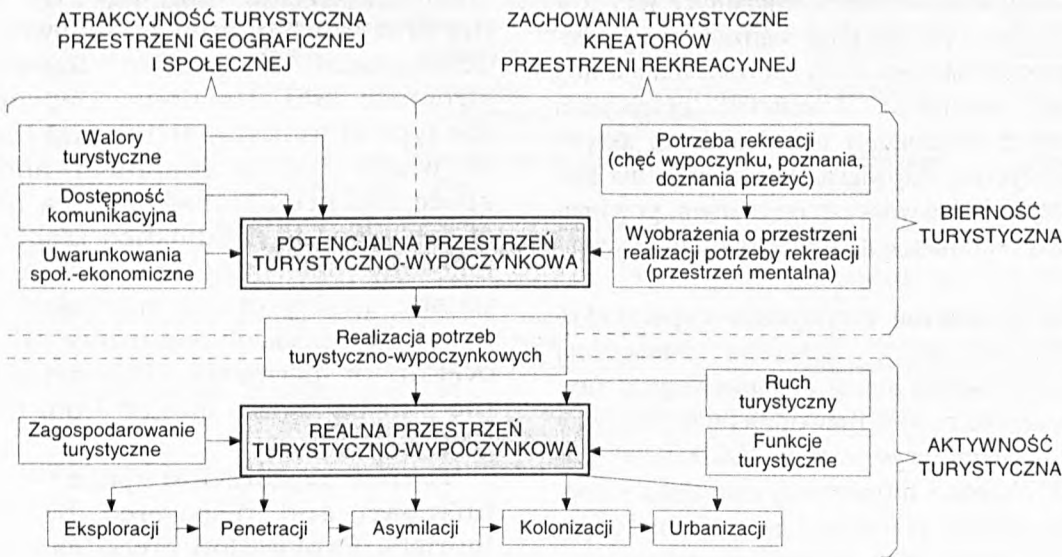
Fig. 1. Elements diversifying tourist-recreational space (author's diagram)

The first two groups of factors diversifying tourist-recreational space are at the same time its inherent, basic elements and usually primary in relation to tourist processes and phenomena. Depending on the kind and extent of the mixture of geographical and socio-economic assets, the forms and intensity of tourist activity differ.

Pierwsze dwie grupy czynników różnicujących przestrzeń turystyczno-wypoczynkową są równocześnie jej wewnętrznymi, podstawowymi składnikami, zwykle pierwotnymi w stosunku do zjawisk i procesów turystycznych. W zależności od sposobu i stopnia heterogeniczności zasobów środowiska geograficznego i społeczno-gospodarczego następuje różnicowanie natężenia i form działalności turystycznej.

The differing values of the geographical and socio-economic environment in the area and the resulting variety of tourist activity is the basis for the potential and actual delimitation of tourist-recreational space (Fig. 2).

Potential space is the first phase in the development of tourist-recreational space. It is based on the tourist assets of

Rys. 2. Schemat wykształcania się potencjalnej i realnej przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej (opracowanie własne)

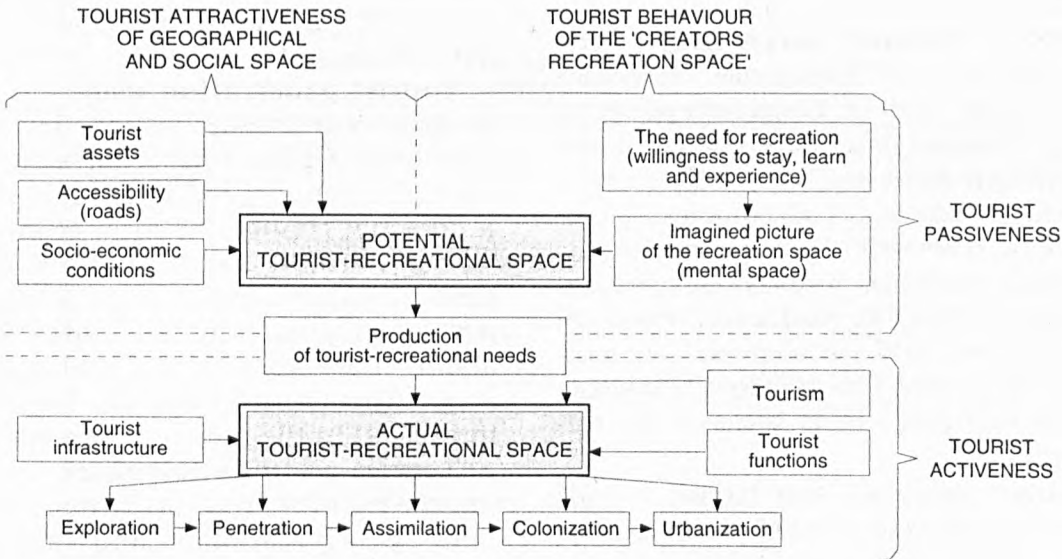

Fig. 2. The development of potential and actual tourist-recreational space (author's diagram)

Różna przydatność środowiska geograficznego i społeczno-gospodarczego obszaru i wynikające z tego różnicowanie form aktywności turystycznej jest podstawą delimitacji potencjalnej i realnej przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej (rys. 2).

Przestrzeń potencjalna jest pierwszym etapem rozwoju przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej. Podstawą jej istnienia jest występowanie zasobów turystycznych środowiska geograficznego, sprzyjające warunki społeczno-ekonomiczne i dostępność komunikacyjna. Ze strony potencjalnych turystów nie ma działań, a jedynie chęć realizacji w tej przestrzeni potrzeb rekreacyjnych i wyobrażenia o niej (przestrzeń mentalna). Przestrzeń potencjalna istnieje więc wcześniej i niezależnie od aktywności turystycznej człowieka. Mieszkańcy, dla których turystyka jest zjawiskiem nieznanym, przyjmują postawy skrajne: entuzjastyczne lub pesymistyczne.

Realna przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa wykształca się z przestrzeni potencjalnej w chwili pojawienia się w niej pierwszych turystów. Pociąga to za sobą rozwój ruchu turystycznego, bazy i funkcji turystycznych. Zależnie od charakteru działalności turystycznej człowieka i stopnia przekształcenia przestrzeni geograficznej i społecznej występuje pięć typów przestrzeni turystycznej (tab. I), które mogą mieć charakter hierarchiczny i występować kolejno po sobie lub z pominięciem któregoś z etapów. Specyficzną cechą podprzestrzeni jest ich nietrwałość i nieciągłość, przez co mogą się one częściowo nakładać i przenikać. Definicje podprzestrzeni przyjęto za LISZEWSKIM (1995).

Przestrzeń eksploracji turystycznej – przestrzeń dotąd nieznaną turystycznie, odkrywana przez pierwszych turystów. Eksploracja poprzedza wszystkie późniejsze formy turystyki, odbywa się w koegzystencji ze środowiskiem przyrodniczym i społeczno-gospodarczym i nie pozostawia po sobie trwałych inwestycji. Ruch turystyczny ma tu niewielkie natężenie, wykorzystuje istniejącą bazę paraturystyczną i komunikacyjną. Przestrzeń eksploracji turystycznej jest nietrwała – liczniejsze przyjazdy prowadzą do jej zagospodarowania i przemian oraz przejścia do kolejnych faz rozwoju.

Przestrzeń penetracji turystycznej – część przestrzeni geograficznej, którą turyści odwiedzają głównie w celach poznawczych lub krótkotrwałego wypoczynku. Ruch turystyczny ma zróżnicowane natężenie, nie zmienia lokalnej gospodarki i nie

the geographical environment, favourable socio-economic conditions and transportation accessibility. Potential tourists do not act, only willing to stay in this mental space and think about it. Therefore potential space appears prior to, and irrespective of, tourist activity. Local inhabitants not familiar with tourism assume extreme attitudes to it either enthusiastic or pessimistic.

Actual tourist-recreational space is created from potential space the moment the first tourists appear, followed by the development of tourism, tourist infrastructure and functions. Depending on the type of tourist activity, and the extent to which the geographical and social space has been transformed, a hierarchy of five types is established (Table I) each following one from another. A characteristic quality of the subspaces is their instability and discontinuity, they may overlap or permeate. The definitions of the subspaces are quoted from LISZEWSKI (1995).

Tourist exploration space – a space unknown and discovered by the first tourists. Exploration precedes all further forms, occurs in coexistence with the natural and socio-economic environment, and does not leave permanent investment behind. Tourism here is not intensive and uses existing para-tourist and transportation facilities. Tourist exploration space changes and more lead to the development of infrastructure and further development stages.

Tourist penetration space – a part of geographical space visited by tourists mainly for sightseeing or for a short-term stay. The intensity of tourism is variable; it does not change the local economy and is not harmful to the natural environment. Tourist infrastructure is not highly developed and only facilitates learning about the area and enabling short stays. The local population begins to be interested in the new phenomenon.

Tourist assimilation space – is found mainly in rural areas on farms. Tourism here is recreational and sightseeing; visitors assimilate with the local environment. This form of recreation is known as 'rural tourism', 'agrotourism' or 'country

Tabela I. Rodzaje i cechy podprzestrzeni przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej

Cechy charakterystyczne	Rodzaj przestrzeni					
	potencjalna	eksploracji	penetracji	asymilacji	kolonizacji	urbanizacji
Natężenie ruchu turystycznego	Brak	Minimalne (ruch indywidualny)	Zróżnicowane (od małego do masowego)	Średnie (głównie indywidualny)	Duże (ruch masowy)	Średnie
Zagospodarowanie turystyczne	Brak	Brak (brak trwałych urządzeń turystycznych; baza paraturystyczna, komunikacyjna)	Niewielkie (umożliwiające poznanie terenu lub krótki pobyt bez noclegów, szlaki turystyczne)	Średnie (głównie w gospodarstwach agroturystycznych)	Duże (trwałe obiekty i urządzenia turystyczne, zwarte kompleksy – rejon turystyczne)	Duże (zmiana części obiektów noclegowych na mieszkalne)
Forma aktywności turystycznej	Brak (chęć wypoczynku w badanej przestrzeni, wyobrażenia o niej)	Odkrywanie, badanie nieznanych terenów, obserwacja i inwentaryzacja	Wnikanie, poznawanie terenu – krajoznawstwo lub krótkotrwały wypoczynek	Nawiązywanie kontaktów (asymilowanie się) z miejscową ludnością	Trwałe zajmowanie i zagospodarowywanie terenu, osadnictwo turystyczne	Przenoszenie się turystów na stałe na tereny wcześniej skolonizowane
Główne funkcje turystyczne	Brak	Poznawcza	Poznawczo-wypoczynkowa	Wypoczynkowo-poznawcza	Wypoczynkowa	Mieszkaniowa
Wpływ na środowisko przyrodnicze	Brak	Niewielki – koegzystencja ze środowiskiem	Uciążliwy, ale nie szkodliwy	Obojętny	Przekształcający (szkodliwa)	Degradujący
Wpływ na środowisko społeczno-gospodarcze	Brak	Brak	Nieznacznym	Wzbogacający, aktywizujący	Przekształcający (aktywizujący, agresywny)	Niszczący – trwałe przekształcenie cech pierwotnych
Postawy lokalnej społeczności	Skrajne: entuzjastyczne lub pesymistyczne (brak znajomości zjawiska)	Bierne (obserwacja nowego zjawiska z obojętnością lub zaciekawieniem)	Zainteresowanie (kontakty z przyjezdnymi)	Początki zaangażowania (bezinwestycyjne usługi dla turystów)	Pełne poparcie i zaangażowanie (inwestycje turystyczne, ożywienie miejscowości)	Zmęczenie, zniechęcenie lub rozczarowanie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: LISZEWSKI (1995) i MIOSEC (1976).

Table I. Types of tourist-recreational space

Characteristics	Type of space					
	potential	exploration	penetration	assimilation	colonization	urbanization
Tourist intensity	–	Minimum (individual tourism)	Varied (from small to global)	Medium (mainly individual)	Big (mass tourism)	Medium
Tourist infrastructure	–	(lack of permanent tourist facilities; paratourist and transport infrastructure)	Small (tourists may learn about the area, short-term stays without staying overnight, tourist trails)	Medium (mainly at agrotourist farms)	Big (buildings and tourist facilities, compact tourist regions)	Big (some accommodation facilities changing into residential)
Tourist activity	– willingness to stay in the studied space; its imagined picture	Discovering unfamiliar areas, observation and cataloguing	Penetrating, learning about the area, trips or short-term recreation	Making contact (assimilating) with local population	Permanent occupation and adjustment of the area, tourist settlement	Tourists moving permanently to the areas colonized earlier
Main tourist functions	–	Sightseeing	Sightseeing-recreational	Recreational-sightseeing	Recreational	Residential
Influence on the natural environment	–	Small - coexistence with the environment	Troublesome but not harmful	Neutral	Transformation (harmful)	Degradation
Influence on the socio-economic environment	–	–	Insignificant	Enriching, activating	Transformation (activating, aggressive)	Destruction – permanent transformation of primary
Local inhabitants' attitudes	Extreme: enthusiastic or pessimistic (no knowledge of the phenomenon)	Passive (observing the new phenomenon with indifference or interest)	Interest (contacts with tourists)	Starting involvement (services for tourists without investing)	Full support and involvement (tourist investments, revival of a place)	Fatigue, disappointment

Source: Author's compilation based on LISZEWSKI (1995) and MIOSEC (1976).

jest szkodliwy dla środowiska naturalnego. Przestrzeń ta jest zagospodarowana turystycznie w stopniu niewielkim, ułatwiającym jedynie poznanie obszaru czy krótki wypoczynek. Ludność miejscowa zaczyna interesować się nowym zjawiskiem.

Przestrzeń asymilacji turystycznej – tworzą ją głównie obszary osadnictwa wiejskiego, w których odbywa się wypoczynek w zagrodach wiejskich. Występuje tu turystyka wypoczynkowo-poznawcza, w której odwiedzający asymilują się ze środowiskiem lokalnym. Taka forma rekreacji nazywana jest „turystyką wiejską”, „agroturystyką” czy „letniskami wiejskimi”. Ruch turystyczny dopasowuje się do miejscowego środowiska, często aktywizując gospodarkę i wzbogacając środowisko kulturowe.

Przestrzeń kolonizacji turystycznej – część przestrzeni geograficznej, na której zachodzi proces trwałego zajmowania i zagospodarowywania przez obiekty turystyczne nowych ziem, zmieniające ich dotychczasowe użytkowanie. Jest ona obca krajobrazowo i organizacyjnie, często staje się agresywna i szkodliwa dla lokalnego środowiska. Ruch turystyczny ma tu charakter wypoczynkowy o dużym natężeniu. Kolonizacja turystyczna prowadzi do wykształcenia się wewnętrznych rejonów rekreacyjnych lub kompleksów działek letniskowych. Następuje ożywienie miejscowości, a lokalna społeczność angażuje się w inwestycje turystyczne. Pojawiają się efekty naśladownictwa.

Przestrzeń urbanizacji turystycznej – jest tą częścią przestrzeni kolonizacji, która staje się obszarem stałego zamieszkania mieszkańców miast.

Procesy urbanizacji turystycznej kończą działalność funkcji turystycznej na terenach wiejskich na rzecz funkcji mieszkaniowej. Przestrzeń urbanizacji degraduje środowisko naturalne, przekształca pierwotny charakter społeczno-gospodarczy. Mieszkańcy odczuwają zmęczenie i rozczarowanie „umiastowieniem” terenów wiejskich.

2. CHARAKTERYSTYKA PRZESTRZENI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWEJ ROZTOCZA

Środowisko geograficzne Roztocza cechuje się dużą atrakcyjnością dla różnych form rekreacji, rów-

holidays'. Tourism is fitted into the local environment, often boosting its economy and enriching culture.

Tourist colonization space – a part of geographical space where new 'territories' are permanently occupied, transformed and exploited for tourist purposes. It is different in approach to landscape and organization and is often aggressive and harmful to the natural environment. Tourism here is intensive and recreational in character. Tourist colonization leads to the appearance of inner recreational regions with holiday home complexes, the development of an area, and the local community starts to participate in tourist investment. The examples of others are followed.

Tourist urbanization space – is the part of colonization space which becomes an area of permanent residence for city inhabitants. Tourist urbanization processes change the tourist function in rural areas into a residential function. Urbanization space degrades the natural environment and transforms the original socio-economic conditions. The inhabitants feel tired and disappointed.

2. THE TOURIST-RECREATIONAL SPACE OF ROZTOCZE

The geographical environment of Roztocze is very attractive for a variety of forms of recreation and, compared with other tourist areas in Poland, throughout the year. The most attractive are its natural assets, particularly those connected with recreation (climate, landscape, varied land sculpture, forests) and tourism (nature protection). Health resorts and these assets complement one another and the most useful are the healing qualities of the underground waters and the microclimate, as well as skiing facilities. The man-made assets determine the development of geographical, religious and ethnic tourism in Roztocze. The fact that they are scattered, with an underdeveloped infrastructure, makes them less attractive and insufficiently exploited. Architectural monument and

niez na tle innych obszarów turystycznych kraju i w ciągu całego roku. Najbardziej atrakcyjne i wykorzystane są walory przyrodnicze, z których decydujące znaczenie mają wypoczynkowe (warunki klimatyczne, krajobrazowe, urozmaicona rzeźba terenu, zasoby leśne) i krajoznawcze (formy ochrony przyrody). Zasoby uzdrowiskowe i specjalistyczne mają znaczenie uzupełniające. Najbardziej przydatne wśród nich są lecznicze właściwości wód podziemnych i bioklimatu oraz walory narciarskie. Zasoby antropogeniczne decydują o rozwoju turystyki krajoznawczej, religijnej i etnicznej na Roztoczu. Rozproszenie i słabe zagospodarowanie sprawia, że są one mniej atrakcyjne i wykorzystane. Najwyższą atrakcyjność cechuje zabytki architektury i budownictwa, miejsca pamięci narodowej i kultu religijnego.

Na Roztoczu występują i intensywnie rozwijają się procesy zagospodarowywania przestrzeni na potrzeby rekreacji, współdecydujące o atrakcyjności i rozwoju ruchu turystycznego. Obecny stan za-inwestowania turystycznego jest jednak wciąż bardzo nierównomierny i niewystarczający.²

Za pomocą metody bonitacji punktowej oraz na podstawie oceny potencjału turystycznego przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza przez jej użytkowników i mieszkańców dokonano kompleksowej waloryzacji turystycznej terenu i wyznaczono granice rejonów turystycznych (rys. 3).

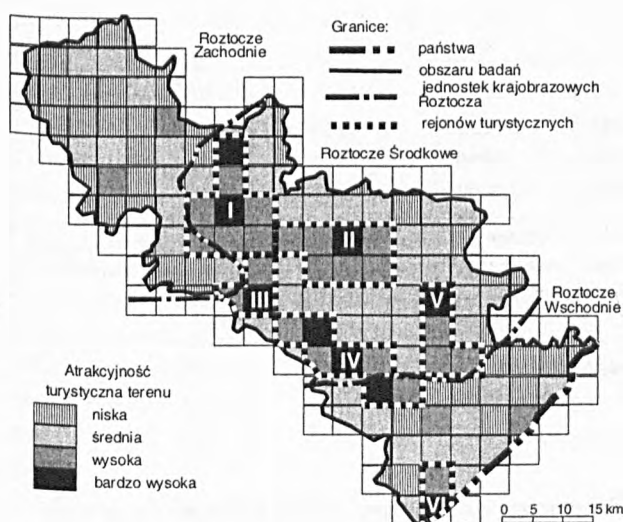
sites of national and religious importance are the most attractive of them.

Roztocze has had intensive spatial development for recreational purposes raising the attractiveness of the area and affecting the development of tourism. Present tourist investment, however, is still unbalanced and insufficient.²

Using the method of point bonitation, a comprehensive tourist evaluation of the area was carried out and the borders of tourist regions were established (Fig. 3), based on an evaluation made by its users and inhabitants, of the tourist potential of the tourist-recreational space of Roztocze.

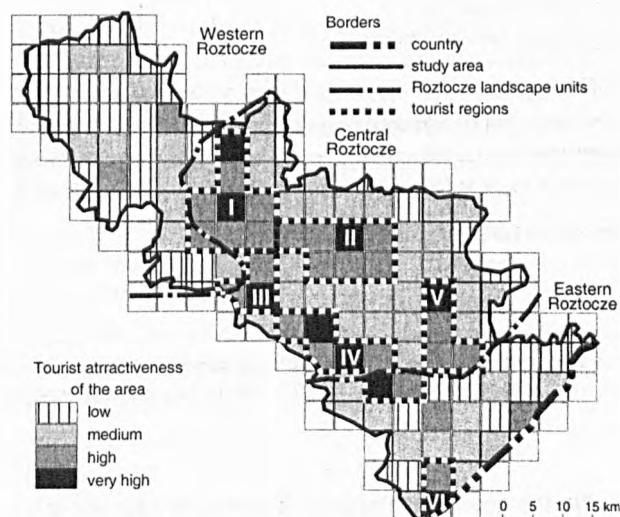
The less attractive parts cover 36% and predominate in Western Roztocze and northern parts of Eastern Roztocze with their poor tourist infrastructure and few attractions. Areas of medium attractiveness cover almost 30%; their infrastructure is poorly developed but they are rich in tourist assets on the plateau and plateau edge zone of Central and Eastern Roztocze.

A quarter of the tourist-recreational space, found mainly in the plateau edge zone and in the river valleys of Central

Rejony turystyczne: I – Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński, II – Krasnobrodzki, III – Józefowski, IV – Susiecko-Narolski, V – Tomaszowski – VI Horyniecki

Rys. 3. Atrakcyjność i rejony turystyczne Roztocza (opracowanie własne)

Tourist regions: I – Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński, II – Krasnobrodzki, III – Józefowski, IV – Susiecko-Narolski, V – Tomaszowski – VI Horyniecki

Fig. 3. Tourist regions of Roztocze in terms of attractiveness (author's compilation)

Tabela II. Poziom rozwoju ruchu turystycznego^a i funkcji rekreacyjnych rejonów turystycznych Roztocza

Mierniki określające rozwój ruchu i funkcji turystycznych	Rejony turystyczne					
	Horyniecki	Józefowski	Krasnobrodzki	Susiecko-Narolski	Tomaszowski	Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński
<u>Intensywność:</u>						
Wielkość ruchu turystycznego						
– liczba osób	9 111	1 801	22 704	14 513	28 228	6 822
– % ^b	10,90	2,10	27,00	17,30	33,60	8,10
Udział turystów zagranicznych (%) ^c	1,90	6,70	2,00	2,20	57,30	3,40
Współczynnik Schneidera (%)	628	47	623	185	103	60,50
Współczynnik zagęszczenia ruchu (liczba turystów na 1 km ²)	217	28	130	86	282	34
<u>Zasięg:</u>						
Współczynnik koncentracji Lorenza	0,50	0,90	0,72	0,73	0,56	0,63
Udział turystów ze stref odległościowych do 100 km (%)	42,10	71,70	56,60	57,30	55,10	54,10
Udział turystów ze stref odległościowych do 500 km (%)	75,40	98,80	94,40	95,20	79,70	80,20
Dominujące formy ruchu i funkcje turystyczne	uzdrowisko-wo-wypo-czynkowe	krajoznawczo-wypo-czynkowe	wypoczynkowo-krajoznawcze, turystyka religij-na	wypoczynko-wo-krajo-znawcze	krajoznawcze i zagraniczna turystyka hand-lowa	krajoznawczo-wypoczynkowe

^a w obiektach bazy noclegowej, ^b ogólnej wielkości ruchu na obszarze badań, ^c w rejonie turystycznym.
Ź r ó d ł o: Opracowanie własne: Badania terenowe (1997–1998) oraz S. LISZEWSKI (1990).

Table II. The development of tourist activity^a and the functions of recreational tourist regions in Roztocze

Measures of tourist activity and development of functions	Tourist regions					
	Horyniecki	Józefowski	Krasnobrodzki	Susiecko-Narolski	Tomaszowski	Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński
<u>Intensity:</u>						
Measure of tourist movement						
– number of people	9 111	1 801	22 704	14 513	28 228	6 822
– % ^b	10.90	2.10	27.00	17.30	33.60	8.10
Foreign tourists (%) ^c	1.90	6.70	2.00	2.20	57.30	3.40
Schneider's coefficient (%)	628	47	623	185	103	60.50
Tourist density coefficient (tourists/ km ²)	217	28	130	86	282	34
<u>Range:</u>						
Lorenz concentration coefficient	0.50	0.90	0.72	0.73	0.56	0.63
Tourist travelling up to 100 km (%)	42.10	71.70	56.60	57.30	55.10	54.10
Tourist travelling up to 500 km (%)	75.40	98.80	94.40	95.20	79.70	80.20
Main forms of tourist activity and tourist functions	health resort and recrea-tion	sightseeing and recrea-tion	recreation and sightseeing, religious tourism	recreation and sightseeing	sightseeing and cross-border trade tourism	sightseeing and recreation

^a in accommodation facilities, ^b general tourist activity in the study area, ^c in the tourist region.
S o u r c e: Based on field research (1997–1998) by the author and LISZEWSKI 1990.

Na Roztoczu największy jest udział obszarów o niskiej atrakcyjności turystycznej, które zajmują około 36% powierzchni całego terenu badań. Dominują one na ubogim w walory i bazę turystyczną Roztoczu Zachodnim i północnych fragmentach Roztocza Wschodniego. Obszary średnio

Roztocze, is highly attractive with a well-developed tourist infrastructure. Only 9% has the highest level of attractiveness and covers only the squares with tourist centres. Their high attractiveness depends particularly on valuable

atrakcyjne zajmują prawie 30% powierzchni terenu badań, obejmują tereny słabo zagospodarowane, ale zasobne w walory turystyczne – strefę grzbietową i krawędziową Roztocza Środkowego i Wschodniego.

Wysoka atrakcyjność charakteryzuje 1/4 przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza – tereny o bardzo atrakcyjnych walorach i dobrze rozwiniętej bazie turystycznej. Najwięcej i najbardziej zwarte takie obszary występują w strefie krawędziowej i dolinach rzecznych Roztocza Środkowego. Bardzo wysoka atrakcyjność cechuje tylko około 9% badanej przestrzeni i obejmuje wyłącznie pola z roztoczańskimi centrami turystycznymi. Na ich wysoką, uniwersalną atrakcyjność turystycznąłożyło się występowanie szczególnie cennych walorów oraz bardzo dobre wyposażenie w bazę turystyczną.

Rozmieszczenie zwartych obszarów o wysokiej i bardzo wysokiej atrakcyjności było podstawą delimitacji sześciu wyspecjalizowanych rejonów turystycznych Roztocza, dla których autorka za pomocą różnorodnych mierników określiła też poziom rozwoju ruchu i funkcji turystycznych (tab. II).

Rejon Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński jest największym rejonem turystycznym Roztocza – zajmuje około 200 km². Przeważają w nim tereny o wysokiej atrakcyjności, a jego głównym ośrodkiem turystycznym jest Zwierzyniec i Szczebrzeszyn. Geneza tego rejonu sięga końca XVI w. i związana jest z wykorzystaniem walorów środowiska naturalnego dla turystyki łowieckiej, wypoczynkowej i krajoznawczej. Podstawowe znaczenie dla jego rozwoju ma wysoka atrakcyjność przyrodniczych walorów krajoznawczych i wypoczynkowych oraz długie tradycje i dobre zainwestowanie turystyczne. Dominujące znaczenie mają tu funkcje krajoznawcze rangi regionalnej, z przewagą krótkoterminowych form turystyki: wędrowniej i mieszanej oraz wiosennej i jesiennej. Funkcje wypoczynkowe są słabiej wykształcone. Z uwagi na duże powierzchnie objęte ochroną przyrody, perspektywy dalszego rozwoju rejonu są ograniczone, zwłaszcza w zakresie turystyki pobytowej i rozwoju bazy turystycznej.

Rejon Krasnobrodzki zajmuje obszar około 175 km². Jego głównym ośrodkiem jest wypoczynkowo-krajoznawczy Krasnobród. Historia turystyki w tym rejonie sięga okresu międzywojennego i związana jest z występowaniem szczególnie atrakcyjnych walorów i bazy turystycznej, przydat-

assets and a very well developed tourist infrastructure.

The distribution of compact areas of high and very high attractiveness was the basis for the delimitation of six specialized tourist regions, for which the level of tourist activity and functions was also established by the use of a variety of measures (Table II).

The **Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński region** is the largest tourist region in Roztocze and covers about 200 km². It is mostly a highly attractive area with the main tourist centres in Zwierzyniec and Szczebrzeszyn. The origins of this region date back to the end of the 16th c and were connected with hunting and recreational and sightseeing tourism. Its development is based on the high attractiveness of its natural and recreational assets, as well as a long tradition and a well developed tourist infrastructure. It is an area with predominately regional tourist functions, where mainly spring and autumn short-term forms of tourism develop such as hiking or mixed objectives. Recreational functions are weaker. Due to the fact that large areas are taken under protection, prospects for further development are limited, especially as regards residential tourism and the tourist infrastructure.

The **Krasnobrodzki region** covers about 175 km² with Krasnobród its main centre. The origins of the region go back to the interwar period and are connected with particularly attractive natural assets and a tourist infrastructure suitable for the development of all forms of recreation throughout the year. The element which is most important for tourism here is the abundance of recreational and tourist natural assets, as well as its role as a health resort and cultural centre. Accommodation, catering and accompanying services are varied and well developed. It is a region with a very highly developed regional tourist recreational functions and the largest variety of recreational types, with predominantly long-term holiday tourism. The prospects for and intensity of tourist processes and phenomena here are most promising.

nych do równoczesnego rozwoju wszystkich form rekreacji i w ciągu całego roku. Największe znaczenie dla turystyki ma tu bogactwo wypoczynkowych i krajoznawczych zasobów przyrodniczych oraz kulturowych, specjalistycznych i uzdrowiskowych. Zaplecze noclegowe, żywieniowe i towarzyszące jest różnorodne i najlepiej rozbudowane. Jest to rejon o bardzo wysoko wykształconych funkcjach turystycznych wypoczynkowo-krajoznawczych rangi regionalnej oraz największej różnorodności form rekreacji, wśród których dominuje turystyka pobytowa, długoterminowa urlopowo-wakacyjna i świąteczna. Perspektywy i intensywność rozwoju zjawisk i procesów turystycznych jest tu najwyższa.

Rejon Susiecko-Narolski zajmuje obszar około 168 km². Rozciąga się on wzdłuż południowo-zachodniej krawędzi Roztocza, a głównym ośrodkiem turystycznym jest wypoczynkowy Susiec i Majdan Sopocki oraz krajoznawczo-wypoczynkowy Narol. Początki turystyki miały tu miejsce przed II wojną światową. Podstawowe znaczenie mają krajoznawcze i wypoczynkowe walory przyrodnicze. Bardzo istotną rolę w rozwoju tego rejonu ma też dobra dostępność komunikacyjna oraz znaczne zagospodarowanie obszaru dla turystyki pobytowej i wędrowek krajoznawczych. Rozwój procesów i zjawisk turystycznych jest tu bardzo intensywny, zwłaszcza w zakresie osadnictwa letniskowego i agroturystyki. Rejon ten pełni funkcje wypoczynkowo-krajoznawcze o randze regionalnej.

Rejon Horyniecki to najmniejszy (około 42 km²) i najslabiej wykształcony rejon turystyczny Roztocza. Głównym ośrodkiem turystycznym jest Horyniec o XIX-wiecznych tradycjach uzdrowiskowych i wypoczynkowych. Na wysoką atrakcyjność rejonu wpływa przede wszystkim zasobność w walory przyrodnicze, uzdrowiskowe i wypoczynkowe oraz zabytki budownictwa cerkiewnego. Funkcje rekreacyjne są tu wysoko rozwinięte, o randze ponadregionalnej z dominacją funkcji uzdrowiskowych i wypoczynkowych. Ograniczeniem dla rozwoju rejonu jest bardzo słabe zagospodarowanie dla turystyki terenów przyległych.

Rejon Józefowski obejmuje około 65 km², a jego głównym ośrodkiem jest Józefów o tradycjach turystycznych z lat sześćdziesiątych. Wyróżniony został na podstawie bardzo atrakcyjnych przyrodniczych walorów krajoznawczych: rzeźby krawędziowej z przełomowymi odcinkami rzek, chronionych kompleksów leśnych oraz dobrej do-

The **Susiecko-Narolski region** covers about 168 km² along the south-western edge of Roztocze, with the main tourist centres in Susiec, Majdan Sop and Narol. Tourism started here before World War II. The tourist and recreational natural assets are the most important element, as well as good roads and a well developed infrastructure for residential tourism and hiking. The development of tourist processes and phenomena is very intensive, particularly as regards holiday home settlements and agrotourism. It is an area with regional recreational-tourist functions.

The **Horyniecki region** is the smallest (about 42 km²) and the most poorly developed tourist region of Roztocze whose main tourist centre is Horyniec, a health and recreation resort with traditions going back to the 19th c. The high attractiveness of the region is based mainly on its natural, health and recreational assets, as well as Orthodox Church monuments. Supra-regional recreational functions are well developed here, especially those of a health resort and holiday centre. The development of the region is limited by the very poor tourist infrastructure of the neighbouring areas.

The **Józefowski region** covers about 65 km² with its main centre in Józefów and tourist traditions dating back to the 1960s. It has been identified on the basis of its very attractive natural assets: a topography with river ravines, protected forests and good roads. The tourist infrastructure and culture are less varied and thus less attractive. The region has poorly developed regional tourist-recreational functions and shows the least dynamic tourist development.

The **Tomaszowski region** is the newest of all Roztocze tourist regions covering about 100 km². The capital and tourist centre is Tomaszów Lubelski, and its origins and development are connected with very good roads, a well developed tourist infrastructure and man-made assets (architectural monuments, sites of national and historical importance). The natural assets are less attractive. The region has well-developed tourist functions, with round-the-year,

stępności komunikacyjnej. Baza turystyczna i walory kulturowe są jednorodne i mniej atrakcyjne. Rejon ten pełni słabo rozwinięte funkcje krajoznawczo-wypoczynkowe o niskiej randze regionalnej i cechuje się najniższym poziomem i dynamiką rozwoju turystyki.

Rejon Tomaszowski jest najmłodszy spośród wszystkich roztoczańskich rejonów turystycznych. Zajmuje on około 100 km². Stolicą i węzłem turystycznym jest krajoznawczy Tomaszów Lubelski, a jego geneza i rozwój ściśle wiąże się z bardzo dobrą dostępnością komunikacyjną, rozbudowaną bazą turystyczną oraz walorami antropogenicznymi (zabytki architektury i budownictwa, miejsca pamięci narodowej i martyrologii). Mniej atrakcyjne są zasoby przyrodnicze. Omawiany rejon posiada wysoko rozwinięte funkcje krajoznawcze. Przeważa tu całoroczna, krótkookresowa turystyka tranzytowa: krajoznawcza i zagraniczna handlowa. Funkcje wypoczynkowe są bardzo słabo rozwinięte.

3. PODPRZESTRZENIE PRZESTRZENI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWEJ ROZTOCZA

Przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa Roztocza jest zróżnicowana wewnętrznie – w jej obrębie wykształciły się podprzestrzenie o różnej atrakcyjności zasobów środowiska geograficznego i społecznego, charakterze i intensywności ruchu, zainwestowania i funkcji turystycznych. Zgodnie z przyjętymi założeniami podziału przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej (rys. 2, tab. I), autorka dokonała delimitacji i opisu poszczególnych podprzestrzeni. Uwzględniając ich dwuwymiarowość autorka przyjęła następujące wyznaczniki obiektywne: stopień rozwoju i charakter bazy turystycznej, intensywność i formy ruchu oraz funkcji turystycznych. Najważniejsze kryteria subiektywne stanowi: atrakcyjność walorów, stopień i sposób postrzegania zjawisk turystycznych przez ludność miejscową oraz postrzegania odwiedzanej przestrzeni przez turystów, a także wzajemne relacje między obiema społecznościami i wpływ turystyki na lokalne środowisko.

Rozpoznanie i wydzielenie najwyższej rozwiniętych typów: podprzestrzeni kolonizacji i urbanizacji turystycznej nie jest trudne ze względu na obiektywnie kryteria: występowanie zjawisk i procesów turystycznych o dużym natężeniu. W przy-

short-term transit tourism for touring and trading purposes. The recreational functions are very poorly developed.

3. TOURIST-RECREATIONAL SUBSPACES IN ROZTOCZE

The tourist-recreational space of Roztocze is diverse, with a number of subspaces of differing geographical and cultural attractiveness, type and tourist intensity, investment and tourist functions.

Following the division of the tourist-recreational space (Fig. 2, Table I), the author delimited and described individual subspaces. Taking into consideration their character in two dimensions, the author assumed the following objective determinants: the degree and kind of tourist infrastructure development, the intensity and form of tourist activity and functions. The most important subjective criteria are the attractiveness of the assets, how and to what extent the local population perceive tourist phenomena and how tourists perceive the 'space' visited, as well as the mutual relation between them and the influence of tourism on the local environment.

Recognizing and identifying the most highly developed types – 'tourist colonization' and 'urbanization' subspaces – is not difficult due to the intensive tourist processes and phenomena. In the case of the 'assimilation' subspace, additional conclusions regarding contacts between the local population and tourists were considered. The most difficult to fix are the remaining, most poorly organized subspaces of 'penetration', 'exploration' and the 'potential' subspace.

Following the assumption that 'real' tourist space originates from the 'potential' when it starts to be exploited for tourist purposes, the 'potential' space was identified on the basis of survey research into the perception of tourism by the local population and the perception of that space by its users. The author suggested two coefficients:

– the perception of tourists

padku podprzestrzeni asymilacji posiłkowano się dodatkowo wynikami rozważań nad kontaktami: mieszkańcy–turyści. Najtrudniejsze jest natomiast wyodrębnienie pozostałych, najslabiej zorganizowanych podprzestrzeni: penetracji, eksploracji i potencjalnej.

Zgodnie z założeniem, iż realna przestrzeń turystyczna wykształca się z potencjalnej, gdy zaczyna być użytkowana turystycznie, przestrzeń potencjalną wydzielono na podstawie wyników badań ankietowych nad percepcją ruchu turystycznego przez lokalną społeczność oraz przestrzeni przez jej użytkowników. Autorka zaproponowała tu dwa wskaźniki:

– percepcji przyjazdów turystów

$$Wp\ (\%) = 100 \cdot Lp/L,$$

gdzie: *Lp* – liczba mieszkańców postrzegających przyjazdy turystów; *L* – ogólna liczba ankietowanych mieszkańców;

– percepcji terenu

$$Wzt\ (\%) = 100 \cdot Tz/T,$$

gdzie: *Tz* – liczba turystów znających teren, *T* – ogólna liczba ankietowanych turystów.

Obszary niezagospodarowane turystycznie, których mieszkańcy nie postrzegają przyjazdów turystów (*Wp* = 0), i które równocześnie nie są znane turystom (*Wzt* = 0), uznane zostały za potencjalną przestrzeń turystyczno-wypoczynkową. Pozostałe fragmenty obszaru zaliczono do realnej przestrzeni rekreacyjnej, w tym do podprzestrzeni eksploracji – obszary znane niewielkiej liczbie turystów (<1% respondentów) i sporadycznie zauważanych przez ludność miejscową (<1% osób). Podprzestrzeń penetracji turystycznej obejmuje w tym

$$Wp\ (\%) = 100 \cdot Lp/L,$$

where: *Lp* – number of local inhabitants perceiving tourist; *L* – the overall number of questioned inhabitants of the perception of the area

$$Wzt\ (\%) = 100 \cdot Tz/T,$$

where: *Tz* – the number of tourists who know the area; *T* – the overall number of questioned tourists.

Areas devoid of tourist infrastructure where the inhabitants do not perceive tourists (*Wp* = 0) and which tourists are not familiar with (*Wzt* = 0), were considered to be 'potential' tourist-recreational space. The remaining parts of the area were regarded as 'actual' recreational space and the 'exploration' subspace – areas known to a small number of tourists (<1%) and rarely perceived as such by the local population (<1%). In this case the 'penetration' subspace covers areas with more intensive tourist activity (perceived as such by ≥1% of the local inhabitants and areas known to at least 1% of tourists).

Estimated sizes of the different types of tourist-recreational spaces in Roztocze is presented in Table III. Their distribution and range – on the map made by compiling thematic maps which show the spatial structure of tourist processes and phenomena in Roztocze, as well as how they are perceived by the local population and tourists (Fig. 4).

Tabela III. Struktura powierzchni poszczególnych typów podprzestrzeni przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza (wartości szacunkowe)

Typ podprzestrzeni rekreacyjnych	Powierzchnia (km²)	Udział w powierzchni obszaru badań (%)	Udział w powierzchni przestrzeni realnej (%)	Skumulowana powierzchnia	
				km²	%
Potencjalna	683	27,9	–	683	27,9
Realna	1 768	72,1	x		
eksploracji	835	34,1	47,2	1 518	62,0
penetracji	663	27,0	37,5	2 181	89,0
asymilacji	246	10,0	13,9	2 427	99,0
kolonizacji	24	1,0	1,4	2 451	100,0
urbanizacji	–	–	–	2 451	100,0
Razem	2 451	100,0	100,0	2 451	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych (1997–1998).

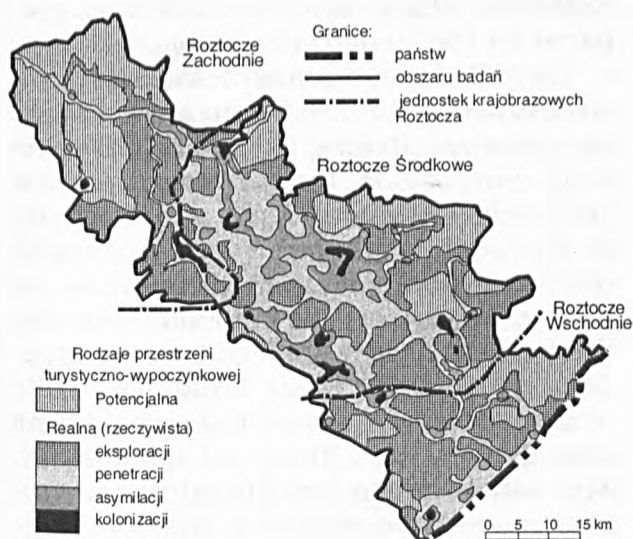
Table III. The spatial structure of the different types of subspaces of the tourist-recreational space of Roztocze (approximate data)

Types of recreational subspaces	Area (km²)	Percentage of the studied area (%)	Percentage of the actual space (%)	Accumulated totals	
				km²	%
Potential	683	27.9	–	683	27.9
Actual	1,768	72.1	x		
exploration	835	34.1	47.2	1,518	62.0
penetration	663	27.0	37.5	2,181	89.0
assimilation	246	10.0	13.9	2,427	99.0
colonization	24	1.0	1.4	2,451	100.0
urbanization	–	–	–	2,451	100.0
Total	2,451	100.0	100.0	2,451	100.0

Source: Based on field research by the author (1997–1998).

przypadku tereny o większym natężeniu ruchu turystycznego (postrzeganego przez $\geq 1\%$ mieszkańców i obszary poznane przez co najmniej 1% turystów).

Szacunkową wielkość powierzchni różnych typów przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza przedstawia tab. III, a ich rozmieszczenie i zasięg – mapa skonstruowana poprzez nałożenie map częściowych, obrazujących przestrzenną strukturę zjawisk i procesów turystycznych na Roztoczu oraz ich percepcję przez ludność miejscową i turystów (rys. 4).

Rys. 4. Podprzestrzenie przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza (opracowanie własne)

Potencjalna przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa zajmuje prawie 28% powierzchni Roztocza. Obejmuje tereny słabo i średnio atrakcyjne pod względem walorów, słabo dostępne komunikacyjnie, które z uwagi na brak bazy i oddalenie od rejonów turystycznych nie są obszarem docelowym migracji turystycznych. Przestrzeń ta cechuje się wyraźną jednorodnością krajobrazową i funkcjonalną – obejmuje obszary bezleśne i rolnicze: głównie Roztocze Zachodnie oraz północne i wschodnie krańce Roztocza Środkowego i Wschodniego. Wymienione tereny cechuje brak zjawisk i procesów turystycznych. Stanowią one jedynie obszary tranzytowe podróży turystycznych. Ze strony potencjalnych turystów nie ma jeszcze działań, a jedynie chęć poznania nowego obszaru. Społeczność lokalna, dla której zjawiska turystyczne są obce, przybiera postawy skrajne. Część ludności, świadoma korzyści z rozwoju turystyki, jest zainteresowana podjęciem usług tury-

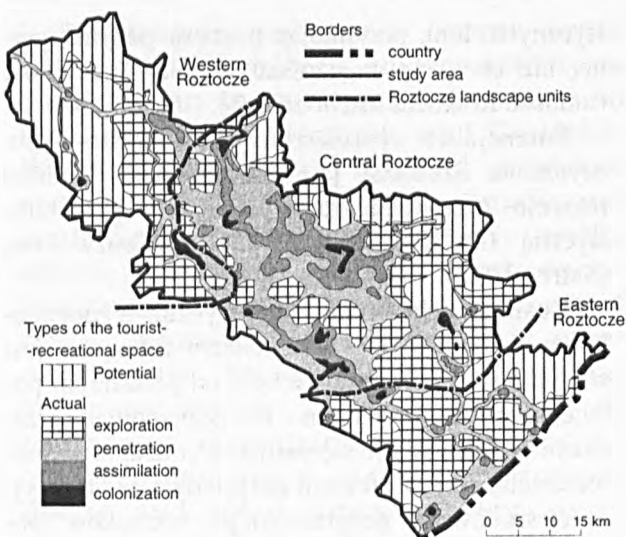

Fig. 4. The tourist-recreational subspaces of Roztocze (author's compilation)

Potential tourist-recreational space covers nearly 28% – areas of low and medium attractiveness with poor transportation facilities (roads). Due to the lack of infrastructure and distance from tourist regions, it is not a tourist destination. This space shows clear landscape and functional homogeneity – covering agricultural areas, devoid of forests, mainly in Western Roztocze and northern and eastern parts of Central and Eastern Roztocze. In the areas mentioned above no tourist processes or phenomena take place; they are merely transit areas. Potential tourists do not act as yet; they only show a willingness to explore a new area. The local population, totally unfamiliar with tourist phenomena, assume extreme attitudes some, aware of the benefits coming from the development of tourism, are interested in starting tourist services. Others assume pessimistic attitudes and refuse to get involved in such an activity (the population of Western Roztocze).

The potential tourist-recreational space in Roztocze is the primary stage of the development of the tourist space – the pre-tourist (MIOSSEC 1976) or pre-development (SMITH 1992) phase.

Actual tourist-recreational space covers about 72% and is over three and a half times larger than the potential space. Contrary to the latter, the actual

stycznych. Inni, przyjmując postawy pesymistyczne, nie chcą się angażować w taką działalność (ludność Roztocza Zachodniego).

Potencjalna przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa Roztocza jest początkowym stadium rozwoju przestrzeni turystycznej: fazą preturystyczną (MIOSSEC 1976) lub przedrozwojową (SMITH 1992).

Realna przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa zajmuje około 72% obszaru Roztocza, jest więc ponad 3,5-krotnie większa od przestrzeni potencjalnej. W odróżnieniu od poprzedniej, przestrzeń realna cechuje się bardzo wyraźną niejednorodnością, co jest efektem zróżnicowania atrakcyjności środowiska geograficznego, warunków społeczno-ekonomicznych i aktywności turystycznej użytkowników.

Podprzestrzeń eksploracji turystycznej na Roztoczu zajmuje powierzchnię największą ze wszystkich innych przestrzeni – ponad 1/3 całego obszaru badań. Należą do niej przeważnie nieznanne, znacznie oddalone od rejonów i szlaków turystycznych fragmenty dużych kompleksów leśnych strefy krawędziowej Roztocza Zachodniego i Wschodniego, słabo przystosowane do penetracji parki krajobrazowe oraz część grzbietowa Roztocza Środkowego. Nie ma tu trwałych urządzeń i obiektów bazy turystycznej, ani szlaków turystycznych. Ruch turystyczny przyjmuje formy „spontanicznych” wycieczek i wędrówek pieszych lub rowerowych, jego głównym celem jest odkrywanie, poznawanie i badanie nowych terenów. Eksploracja na Roztoczu cechuje się silnym rozproszeniem i bardzo niskim natężeniem ruchu. Turyści sporadycznie wymieniają te tereny jako cel podróży, wędrówek. Postrzegają oni zwykle cały poznawany obszar, rzadko – konkretne miejscowości i obiekty, a podczas wypraw nie nawiązują kontaktów z ludnością miejscową. Ze strony społeczności lokalnej, która rzadko zauważa przyjazdy turystów, występują postawy umiarkowane: ostrożność i nieufność, wyrażająca się słabym zainteresowaniem zjawiskiem oraz chęcią zaangażowania w działalność na rzecz odwiedzających.

Podprzestrzeń eksploracji turystycznej na Roztoczu odpowiada fazie „1” – nieśmiały początek turystyki w teorii rozwoju przestrzeni turystycznej MIOSSECA (1976), określanej przez innych autorów jako pierwsza faza zajmowania i oswajania przestrzeni geograficznej i społecznej – etap eksploracji (BUTLER 1980, SMITH 1992, LISZEWSKI 1995, KOWALCZYK 2000).

space is clearly heterogeneous resulting from the diversity of environmental attractiveness, socio-economic conditions and tourist intensity.

The **tourist exploration subspace** covers the largest area of the actual space – over one third of the whole research area. These are mostly unknown sections of vast forest complexes lying in the plateau edge zone of Western and Eastern Roztocze, far from tourist regions and routes, as well as areas of outstanding natural beauty and the plateau of Central Roztocze which are insufficiently prepared for the ‘penetration’ stage.

There is no permanent tourist infrastructure or set tourist routes. Tourism is spontaneous (biking or hiking) and its main purpose is the discovery of new ‘territories’. Explorational tourist activity in Roztocze is scattered and weak and tourists seldom mention these areas as their destination. They usually perceive these parts as a whole and rarely mention individual sites or buildings, while rarely contacting the local inhabitants during their stay. The local inhabitants, who rarely notice the arrival of tourists show a reserved attitude: they are careful, suspicious and not very interested in doing anything for the visitors.

The tourist exploration subspace corresponds to phase ‘1’ – the modest beginnings of tourism in the theory of tourist space development by MIOSSEC (1976), referred to by other authors as the first stage in the occupation and adjustment of the geographical and social space – the exploration stage (BUTLER 1980; SMITH 1992; LISZEWSKI 1995; KOWALCZYK 2000).

Tourist penetration subspace covers nearly 72%. Its largest areas are found in Central Roztocze where it surrounds areas which are better organized touristically and more attractive: the Roztoczański National Park and areas of outstanding natural beauty (Krasnobrodzki Park and Puszcza Solska), as well as parts of their surrounding area and larger unprotected forests. The remaining ‘penetration’ space covers smaller areas, mostly linear, corresponding to tourist trails or popular excursion routes.

Podprzestrzeń penetracji turystycznej zajmuje blisko 27% obszaru Roztocza. Największe jej fragmenty występują na Roztoczu Środkowym, gdzie otacza tereny wyżej zorganizowane turystycznie i obejmuje obszary najatrakcyjniejsze pod względem przyrodniczych walorów krajoznawczych: Roztoczański Park Narodowy i parki krajobrazowe (Krasnobrodzki i Puszczy Solskiej), fragmenty ich otulin i większe, nie objęte ochroną kompleksy leśne. Na pozostałych terenach przestrzeń penetracji zajmuje mniejsze powierzchnie, z wyraźną przewagą układów o charakterze liniowym, nawiązującym do przebiegu szlaków turystycznych lub popularnych wśród turystów tras wycieczek i wędrówek.

Podprzestrzeń penetracji obejmuje tereny, na których występuje większe niż w dotychczas omówionych przestrzeniach natężenie ruchu turystycznego – od małego (Roztocze Rawskie, Gorajskie) do masowego (obszary Roztocza Środkowego objęte ochroną przyrody). Kontrolowana penetracja turystyczna o niewielkich rozmiarach w niskim stopniu wpływa przekształcając na lokalne środowisko przyrodnicze i społeczno-gospodarcze, natomiast masowa, często „dzika”, jest uciążliwa. Ruch turystyczny odbywający się w podprzestrzeni penetracji ma charakter głównie krajoznawczy lub krótkotrwałego wypoczynku (bez noclegów). Podstawowe jego formy to turystyka wędrówna i wypoczynek bardzo aktywny, a pełnione funkcje – krajoznawczo-wypoczynkowe. Zagospodarowanie turystyczne jest tu niewielkie: urządzenia i obiekty umożliwiające poznanie terenu lub jednodniowy wypoczynek. Na tym terenie miejscowości koncentrujące jednodniowy wypoczynkowy ruch turystyczny i posiadające niezbędne zaplecze towarzyszące, ze względu na występujące kontakty między mieszkańcami a turystami, zaliczone zostały do podprzestrzeni wyżej zorganizowanych.

W podprzestrzeni penetracji ze strony turystów (u ponad 50% osób) występuje dobra znajomość terenu i bardzo duże zainteresowanie ponownym jego odwiedzeniem. Lokalna społeczność zauważa przyjazdy turystów, wykazuje pozytywne nastawienie i zainteresowanie zjawiskiem, ale sporadycznie nawiązuje kontakty z przyjezdnymi. Świadomość korzyści płynących z zaangażowania w usługi turystyczne sprawia, iż połowa mieszkańców terenu chce podjąć taką działalność w przyszłości.

Analiza cech przestrzeni penetracji turystycznej na Roztoczu pozwala na jej zaliczenie do stadium

Penetration subspace covers areas where the intensity of tourist activity is greater than in the spaces described so far – from small (Rawskie and Gorajskie Roztocze) to mass (Central Roztocze environmentally protected). Small and controlled tourist penetration hardly affects the local natural and socio-economic environment, while in areas of mass, 'informal', penetration it is often troublesome. Tourism in the penetration subspace mainly serves sightseeing or short-term recreational purposes (without overnight stays). Its basic forms are hiking and other forms of very active recreation and it performs tourist and recreational functions. The tourist infrastructure is modest here and includes facilities enabling tourists to visit the area or stay for one day. Places with infrastructure adequate for one-day recreational tourism have been included in the more highly organized subspaces due to contacts between local inhabitants and tourists.

In the penetration subspace tourists (over 50%) are very familiar with the area and very interested in visiting it again. Local inhabitants notice the arrival of tourists, show a positive attitude and interest, but only occasionally make contact. Realizing the benefits of running tourist services, half the inhabitants want to start this sort of activity in the future.

The characteristics of the tourist penetration space in Roztocze put it in a transitional stage between phases '1' and '2' of tourist space development according to MIOSEC (1976) and between the first (exploration) and second (introduction) stage in BUTLER's (1980) and SMITH's (1992) theory.

The **tourist assimilation subspace** is three times smaller than the types of subspaces described so far, and covers only 10% of the whole study area. The small size and strong dispersion of the subspace result from the fact that it is made up of rural settlement units whose inhabitants maintain close and lasting contacts with tourists, letting accommodation in their houses adjusted and adapted for the purpose. The subspace also includes accommodation in school

przejściowego między fazą „1” a „2” rozwoju przestrzeni turystycznej według MIOSECA (1976) i pierwszą (eksploracji) a drugą (wprowadzenia) w teorii BUTLERA (1980) i SMITHA (1992).

Podprzestrzeń asymilacji turystycznej na Roztoczu jest trzykrotnie mniejsza powierzchnio-wo niż omówione dotychczas typy podprzestrzeni – stanowiąc tylko 10% całego terenu badań. Niewielkie rozmiary i silne rozproszenie omawianej podprzestrzeni wynikają z faktu, iż tworzą ją jednostki osadnictwa wiejskiego, których mieszkańcy utrzymują liczne, bliskie i trwałe kontakty z turystami, w tym również w formie wynajmu kwater we własnych, przystosowanych lub zaadaptowanych na ten cel mieszkaniach lub zagrodach. Do tej przestrzeni zaliczono również miejscowości, w których noclegów turystom udziela się w szkołach pełniących w czasie wakacji funkcję schronisk młodzieżowych.

Podprzestrzeń asymilacji na Roztoczu najczęściej jest otuliną obszarów osadnictwa turystycznego i otoczona jest przestrzenią penetracji turystycznej. Składa się ona z dwóch większych i zwartych części: związanej z rejonami turystycznymi doliny Wieprza oraz z rejonami strefy krawędziowej. W pozostałej części obszaru badań przestrzeń asymilacji jest silnie rozdrobniona – poszczególne jej fragmenty mają niewielkie powierzchnie i wykazują silne rozproszenie przestrzenne.

Natężenie ruchu turystycznego w omawianej podprzestrzeni jest zróżnicowane w zależności od charakteru walorów przyrodniczych i odległości od większych ośrodków turystycznych – od małego (wsie Roztocza Zachodniego i Wschodniego, odosobnione wsie agroturystyczne i krajoznawcze na Roztoczu Środkowym), do średniego – w okolicach rejonów turystycznych. Dominują tu pobyty indywidualne i grupowe niezorganizowane o charakterze pobytowym, w mniejszym stopniu – krajoznawczym (turystyka wędrowna, krótkookresowa i zorganizowana). Formy spędzania wolnego czasu przez turystów są uzależnione od rodzaju walorów turystycznych miejscowości. Przeważa wypoczynek aktywny, przy czym popularne są też formy mało aktywne i wypoczynek bierny.

Stopień zainwestowania turystycznego podprzestrzeni asymilacji jest stosunkowo niski. Na bazę turystyczną składają się gospodarstwa agroturystyczne i schroniska szkolne oraz baza paraturystyczna. Zaplecze żywieniowe i towarzyszące jest słabo rozwinięte, ograniczone do urządzeń i usług

buildings turned into youth hostels during the holidays.

The assimilation subspace is usually the environs of holiday home areas, surrounded by tourist penetration space. Here it consists of two larger and compact parts: the tourists regions of the Wieprz river valley and the plateau edge zone. In the remaining areas the assimilation space is widely dispersed, small and scattered.

The intensity of tourism depends on the natural assets and distance from larger tourist centres – from small (villages in Western and Eastern Roztocze, secluded agrotourist and tourist villages in central Roztocze) to medium – surrounding the main tourist regions. Unorganized individual and group stays predominate here, mainly based on one centre, and also touring (short-term and organized hiking). The ways tourists spend their free time depends on the tourist assets available and while active recreation predominates, but passive recreation is also popular.

Tourist investment in the assimilation subspace is relatively small. The tourist infrastructure includes agrotourist farms and school hostels, as well as paratourist facilities. Catering and complementary infrastructure is underdeveloped and limited to accommodation facilities. With such a low intensity of tourist processes and phenomena, the natural environment is not significantly affected and tourism fits its character and capacity.

The socio-economic environment is much more seriously affected. Seeing the financial or cultural benefits from the development of tourism, local inhabitants are very open and positive; they often maintain contact with tourists and get involved in tourism enhancing activities which lead to an activation of the economic and cultural environment. Tourist services interest both the inhabitants who have already got involved and the remaining local population as well. Over three quarters of village inhabitants in the tourist assimilation space in Roztocze are willing to provide tourist services. A lot fewer people are willing to sell their land

w bazie noclegowej. Przy tak niskim natężeniu zjawisk i procesów turystycznych, środowisko przyrodnicze nie ulega znaczącym przekształceniom, ruch turystyczny dopasowuje się do jego charakteru i pojemności.

Znacznie większy wpływ zjawisko wywiera na lokalne środowisko społeczno-gospodarcze. Dostrzegając korzyści finansowe czy kulturalne, płynące z rozwoju turystyki, ludność miejscowa jest bardzo otwarta i przychylnie nastawiona, chętnie nawiązuje i utrzymuje kontakty z turystami oraz angażuje się w działalność bezinwestycyjną. Aktywizuje to lokalne środowisko gospodarcze, a kontakty towarzyskie z odwiedzającymi – środowisko kulturowe. Bardzo duże zainteresowanie podjęciem usług turystycznych występuje zarówno wśród mieszkańców już w nie zaangażowanych, jak i pozostałej ludności. Często ponad 3/4 mieszkańców wsi przestrzeni asymilacji turystycznej Roztocza chce zaangażować się w przyjmowanie i obsługę przyjezdnych. Chęć sprzedaży ziemi na działki letniskowe wyraża znacznie mniej osób, co (jak podkreślano) nie przynosi stałych i długotrwałych korzyści finansowych. Turyści asymilują się i przywiązują do odwiedzanego środowiska. Ponad połowa z nich przyjeżdża regularnie do zaprzyjaźnionych gospodarzy, a 2/3 utrzymuje z mieszkańcami stałe kontakty i zamierza tutaj wypoczywać w przyszłości.

Podprzestrzeń asymilacji turystycznej na Roztoczu odpowiada fazie „2” rozwoju przestrzeni turystycznej w teorii MIOSECA (1976) i drugiej (wprowadzenia) według BUTLERA (1980).

Podprzestrzeń kolonizacji turystycznej jest najsilniej użytkowanym i zorganizowanym turystycznie, ale najbardziej rozdrobnionym i najmniejszym obszarowo typem przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza. Jej powierzchnia stanowi zaledwie 1% całego badanego obszaru.

Podstawową cechą tej podprzestrzeni jest trwałe zajmowanie i zagospodarowywanie terenów przez osadnictwo turystyczne. Ruch turystyczny ma charakter stały, pobytowy (wypoczynkowy) oraz duże natężenie (przyjazdy masowe). Podstawowym kryterium wydzielenia tej podprzestrzeni na Roztoczu było występowanie obiektów bazy noclegowej, takich jak: działki letniskowe, ośrodki wypoczynkowe, pensjonaty, sanatoria, hotele, motele, zajazdy, stacje wodne i harcerskie, kempingi i pola namiotowe oraz ważniejszych placówek zaplecza żywieniowego i towarzyszącego.

for holiday homes, as it does not bring steady or long-term financial benefits. Tourists assimilate and become attached to the environment they visit. Over half of them regularly come to the same farms and two thirds of them maintain contact and intend to spend their holidays there in the future.

The tourist assimilation subspace corresponds to phase '2' of tourist space development, according to MIOSECC's theory (1976), and to the second stage (introduction), according to BUTLER (1980).

The **tourist colonization subspace** is the most exploited and touristically organized, but also the most dispersed and the smallest covering only 1% of the whole study area.

The basic characteristic of this subspace is the permanent occupation of these areas for tourist purposes. Tourism here is based on stays at single centres (recreational) and intensive (mass). The basic criterion for isolating this subspace is the occurrence of tourist accommodation facilities: holiday homes, holiday centres, guest houses, sanatoria, hotels, motels, inns, riverside and scout hostels, and camp sites with large catering and other complementary facilities. Tourist settlement here is poorly developed: there are only 34 plots for holiday homes (16 in use) covering 2.4 ha, while other forms of tourist infrastructure – about 80 ha. Because the forms of tourist infrastructure mentioned above occur at individual facilities within the 'space', whole towns were included in the colonization space. It emerged in six tourist regions and was the largest (area and investment) in the four regions of Central Roztocze, where it runs along the back of the plateau and covers several towns (the Krasnobrodzki, Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński, Susiecko-Narolski and Tomaszowski regions). In the Horyniecki and Józefowski regions the tourist colonization space covers only one main town.

The tourist colonization space in Roztocze originated in the late 16th c and was connected with 'zwierzynczyk' and the residence in Zwierzyniec used for hunting and recreation among the

Na badanym terenie procesy osadnictwa turystycznego są słabo rozwinięte: działek letniskowych jest 34 (w tym tylko 16 użytkowanych) i zajmują powierzchnię 2,4 ha, natomiast inne formy bazy noclegowej – około 80 ha. Z uwagi na punktowe występowanie wymienionych form bazy turystycznej, do przestrzeni kolonizacji zaliczono całe miejscowości, w których się ona rozwinęła. Omawiany typ przestrzeni wykształcił się w obrębie wyznaczonych sześciu rejonów turystycznych. Największe rozmiary (w sensie powierzchni i stopnia zainwestowania) osiągnęła ona w czterech rejonach Roztocza Środkowego, gdzie ma układ pasmowy i obejmuje po kilka miejscowości (Rejon Krasnobrodzki, Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński, Susiecko-Narolski i Tomaszowski). W Rejonie Horynieckim i Józefowskim przestrzeń kolonizacji turystycznej obejmuje tylko główną miejscowość.

Początki rozwoju przestrzeni kolonizacji turystycznej na Roztoczu sięgają końca XVI w. i wiążą się z powstaniem „zwierzyńczyka” i rezydencji w Zwierzynku dla turystyki łowieckiej i wypoczynku magnaterii. Dalszy rozwój przestrzenny kolonizacji turystycznej nastąpił w końcu XIX w. i objął Horyniec (budowa pierwszych obiektów sanatoryjnych). W tych dwóch przypadkach przestrzeń kolonizacji turystycznej wykształciła się z eksploracyjnej działalności pierwszych jej użytkowników. Do I wojny światowej proces kolonizacji turystycznej ograniczał się do wymienionych miejscowości. Pozostałe części omawianej podprzestrzeni rozwinęły się z podprzestrzeni penetracji i asymilacji turystycznej. Pierwszą formą aktywności turystycznej były w okresie międzywojennym rodzinne pobyty letniskowe w zagrodach wiejskich (Krasnobród, Susiec), a po II wojnie światowej – wypoczynek dzieci i młodzieży w schroniskach szkolnych i przyjazdy krajoznawcze dorosłych (Józefów, Szczebrzeszyn, Tomaszów Lub., Narol). W innych przypadkach impulsem inicjującym rozwój przestrzeni kolonizacji („na surowym korzeniu”) były inwestycje podjęte przez lokalne władze i społeczność, tj.: budowa zbiorników wodnych (Frampol, Majdan Sop.) i wyciągów narciarskich (Majdan Górny), parcelacja gruntów na działki letniskowe (Majdan Sop., Nowiny, Rebizanty). Geneza dwóch najmłodszych fragmentów omawianej podprzestrzeni (Jeziernia i Kol. Łaszczówka) wiąże się z dogodnym położeniem komunikacyjnym i gwałtownym rozwojem zagranicznej turystyki handlowej.

aristocracy. Further development of tourist colonization took place in the late 19th c and included Horyniec (with its first sanatoria). In these two cases the tourist colonization space originated in the explorational activity of its first users. Before World War I the colonization process was limited to the towns mentioned above. The remaining developed from tourist penetration and assimilation subspaces. Family holidays on farms were the first form of tourist activity in the interwar period (Krasnobród, Susiec), and after World War II – children's holidays in schools and adult trips (Józefów, Szczebrzeszyn, Tomaszów Lubelski, Narol). In other places the development of colonization space from scratch was triggered by investment made by local authorities and the community e.g. building reservoirs (Frampol, Majdan Sopocki) and ski lifts (Majdan Górny), parcelling land into plots for holiday homes (Majdan Sopocki, Nowiny, Rebizanty). The origins of the two most recent parts (Jeziernia and Kolonia Łaszczówka) are connected with the convenient location and rapid development of cross-border trading tourism.

Individual towns in the colonization space in Roztocze organize their own recreation environment. A system of tourist trails and paths has been established while in tourist centres the number of tourists equals or surpasses the number of local inhabitants (Krasnobród, Susiec, Horyniec, Zwierzyniec, Majdan Sopocki). They specialize and compete, particularly noticeable in Zwierzyniec, Krasnobród and Susiec. Most of the tourist accommodation in this subspace belongs to people living outside Roztocze.

Tourist colonization space develops in areas attractive in all ways from the tourist point of view; therefore many different forms of recreation occur there throughout the year. Long-term holidays predominate, with intensive touring/sight-seeing, special purpose tourism (skiing, fishing, kayaking) and active recreation.

Tourist colonization processes lead to transformations in the natural environment. In Roztocze the changes are the

Poszczególne miejscowości przestrzeni kolonizacji na Roztoczu organizują własne środowisko i obszar wypoczynku. Wokół nich wyznaczono sieć szlaków i ścieżek turystycznych. W centrach turystycznych liczba turystów dorównuje lub przewyższa liczbę mieszkańców (Krasnobród, Susiec, Horyniec, Zwierzyniec, Majdan Sop.). Zaczynają się one specjalizować i konkurować ze sobą, co szczególnie widoczne jest między Zwierzyńcem, Krasnobrodem i Suścem. Większość obiektów noclegowych w tej podprzestrzeni jest w gestii osób zamieszkałych poza Roztoczem.

Przestrzeń kolonizacji turystycznej rozwija się na obszarach o uniwersalnej atrakcyjności turystycznej, dlatego realizowanych jest w niej równocześnie wiele form rekreacji i w ciągu całego roku. Przeważają pobyty wypoczynkowe długookresowe, przy dużym udziale turystyki krajoznawczej i specjalistycznej (narciarstwa, wędkarstwa, kajakarstwa) i wypoczynku aktywnego.

Procesy kolonizacji turystycznej prowadzą do przekształcania lokalnego środowiska naturalnego. Na Roztoczu najbardziej uciążliwe są one na terenach objętych ochroną przyrody i obszarach leśnych. Rozwój osadnictwa turystycznego i masowego ruchu turystycznego koliduje z funkcjami ekologiczno-ochronnymi. Intensywny wzrost budownictwa turystycznego zmienia pierwotny krajobraz, stwarza poważne zagrożenie dla wód, gleb i świata organicznego. Ścieki i odpady komunalne pochodzące z kolonii turystycznych stanowią jedno z głównych źródeł zanieczyszczenia wód. Na obniżenie wartości rekreacyjnej walorów przyrodniczych wpływa też szybki rozwój turystyki zmotoryzowanej.

Wyraźne transformacje zachodzą także w lokalnym środowisku społecznym i gospodarczym Roztocza. Procesy kolonizacji turystycznej zmieniły strukturę użytkowania gruntów (parcelacja ziemi na działki, zajmowanie terenów leśnych przez budownictwo turystyczne, zagospodarowywanie brzegów rzek i akwenów). Zmienia się charakter zabudowy miejscowości z rozproszonej na zwartą, zagrody i chaty wiejskie zastępowane są budynkami willowymi (np. w Krasnobrodzie, Zwierzyńcu, Suścu, Horyńcu). Ze strony lokalnej społeczności występuje pełne poparcie i zaangażowanie w działania na rzecz rozwoju turystyki. Następuje aktywizacja rozwoju gospodarczego miejscowości. Poszerza się rynek pracy, dzięki czemu spada bezrobocie i odpływ ludności młodej do miast, wzrastają dochody, zmienia się też struktura zatrudnienia (przyrost pracujących w handlu

most troublesome in protected areas and in forests. The development of tourist settlement and mass tourism collide with ecological and environmental protection functions. The intensive development of the tourist infrastructure changes the original landscape, creates serious danger for the water, soils and the organic world. Sewage and refuse from tourist settlements causes water pollution while the rapid development of car tourism has a negative effect on the natural environment.

Changes are evident also take place in the local society and economy. Tourist colonization processes have changed the structure of land exploitation (the parcelling of land into plots, building in forested areas, river banks and on other water bodies). The architectural arrangement of towns changes from scattered to compact, farm buildings and country cottages are replaced by villas (e.g. in Krasnobród, Zwierzyniec, Susiec and Horyniec). The local population fully supports the development of tourism. Towns and villages become more active economically, the job market grows, unemployment decreases and fewer young people move to the cities, income grows and the employment structure changes (more people work in shops and services). Transport and technology in towns and *gmina* (local administrative units) improve and a commercial and service system develops. The cultural life in the area becomes livelier, especially during the tourist season, most visible in the tourist centres (Krasnobród, Tomaszów Lubelski, Susiec, Majdan Sopocki, Horyniec, Zwierzyniec and Józefów).

According to the survey, tourists and the benefits to the local community are noticed by all the inhabitants of the tourist colonization subspace. Most frequently they notice the improvement of their financial situation and cultural benefits. Over three quarters of the local inhabitants maintain close contacts with tourists while providing them with tourist and para-tourist services. In some parts of this space, however, negative effects of tourist colonization are already observable. About 5% of the tourists who

i usługach). Poprawiana jest infrastruktura komunikacyjna i techniczna miejscowości i gmin, rozbudowuje się sieć handlowo-usługowa. Ożywieniu ulega też życie kulturalne obszaru, zwłaszcza w czasie sezonu turystycznego, co najsilniej widoczne jest w centrach turystycznych terenu (Krasnobrodzie, Tomaszowie Lubelskim, Suścu, Majdanie Sop., Horyńcu, Zwierzyńcu i Józefowie).

Jak wykazały badania ankietowe, przyjazdy turystów i korzyści płynące dla lokalnej społeczności z rozwoju zjawiska zauważają wszyscy mieszkańcy podprzestrzeni kolonizacji turystycznej. Najczęściej dostrzegają oni poprawę sytuacji materialnej i korzyści kulturalne. Ponad 3/4 mieszkańców utrzymuje z turystami bliskie kontakty podczas świadczenia usług turystycznych i paraturystycznych. W niektórych miejscowościach tej przestrzeni są już jednak odczuwane negatywne skutki kolonizacji turystycznej. Około 5% turystów w Krasnobrodzie, Horyńcu i Majdanie Sop. wskazuje na pogorszenie się warunków rekreacji oraz upodobnienie się miejsca wypoczynku do środowiska stałego zamieszkania i pracy. Część turystów z tego powodu zmieniło miejscowość wypoczynku lub zakupu działki (np. w Krasnobrodzie i Horyńcu) i przeniosło się na obszary mniej popularne, ale słabiej przekształcone pod wpływem turystyki (Nowiny, Józefów, Chyże). Ze strony mieszkańców terenów objętych kolonizacją turystyczną również pojawiają się pierwsze symptomy zmęczenia i rozczarowania rozwojem procesów i zjawisk turystycznych. Największe zagrożenie widzą oni w zbyt żywiołowym, niekontrolowanym rozwoju ruchu turystycznego (Krasnobród) i działek letniskowych (Majdan Sop.).

Podprzestrzeń kolonizacji turystycznej na Roztoczu odpowiada fazie „3” (organizacji) rozwoju przestrzeni turystycznej w teorii MIOSECA (1976) i trzeciej (rozwoju) – BUTLERA (1980).

Przeprowadzone badania terenowe oraz analiza zjawisk i procesów turystycznych na Roztoczu wskazały, że **przestrzeń urbanizacji turystycznej** jeszcze się tu nie wykształciła. Nie zainicjowany został proces przekształcania turystycznych obiektów noclegowych na mieszkalne i nie występuje zjawisko przenoszenia się turystów czy działkowiczów na stałe na tereny wcześniej skolonizowane.

visit Krasnobród, Horyniec and Majdan Sopocki point to the worsening conditions for recreation and the fact that the holiday location has become similar to the place where they normally live and work. For this reason some tourists have changed the place where they spend their holidays or own a holiday home (e.g. in Krasnobród and Horyniec) and moved to an area which is less popular and less affected by tourism (Nowiny, Józefów, Chyże). The inhabitants of tourist colonization space also show the first symptoms of fatigue and disappointment with tourist processes and phenomena. They see the uncontrolled development of tourism (Krasnobród) and holiday homes (Majdan Sopocki) as the greatest danger.

The tourist colonization subspace in Roztocze corresponds to phase '3' (organization) in the development of tourist space, according to MIOSECA's theory (1976) and to the third stage (development), according to BUTLER (1980).

Field research and the analysis of tourist processes and phenomena have shown that the **tourist urbanization space** has not taken shape as yet. The process of transforming tourist accommodation facilities into living quarters has not started and tourists and holiday home users do not move permanently to the areas colonized.

4. THE CYCLE OF EVOLUTION IN THE TOURIST-RECREATIONAL SPACE OF ROZTOCZE

Research into the tourist-recreational space in Roztocze shows that it is a tourist area which is developing dynamically but unevenly in time and space. A model of its evolution was produced, based on the observation of the changes in the tourist activity and infrastructure from the moment the first forms of tourist activity occurred to the present day. Three indices of this growth were considered (%): the estimated value of tourist intensity, the number of tourist accommodation facilities (including holi-

4. CYKL ŻYCIA PRZESTRZENI TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWEJ ROZTOCZA

Przeprowadzone badania i analizy dotyczące przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza wskazują, że stanowi ona dynamicznie i nierównomiernie czasowo i przestrzennie rozwijający się obszar turystyczny. Syntetyczny obraz ewolucji całej badanej przestrzeni uzyskano na podstawie zmian wielkości ruchu i bazy turystycznej od momentu zaistnienia w niej pierwszych form aktywności turystycznej do chwili obecnej. Pod uwagę zostały wzięte trzy mierniki przyrostu (w odsetkach): szacunkowej wartości natężenia całego ruchu turystycznego, liczby powstających obiektów noclegowych (z uwzględnieniem działek lotniskowych i placówek już nie istniejących) oraz pomocniczo – przyrostu liczby nowych turystów (osób przyjeżdżających na Roztocze po raz pierwszy). Próby wyznaczenia kształtu linii cyklu życia przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza (rys. 5) dokonano przez uśrednienie wartości mierników w poszczególnych przedziałach czasowych, a wydzielenie etapów i faz jej rozwoju – w odniesieniu do modelu ewolucji obszaru turystycznego BUTLERA (1980).

day homes and facilities which do not exist any more) and the increase in the number of new tourists (people arriving in Roztocze for the first time). An attempt to establish a cycle of evolution in the tourist-recreational space in Roztocze was based on the mean values of these indices in individual periods. Its development stages and phases were established in reference to BUTLER's evolution model of a tourist region (1980).

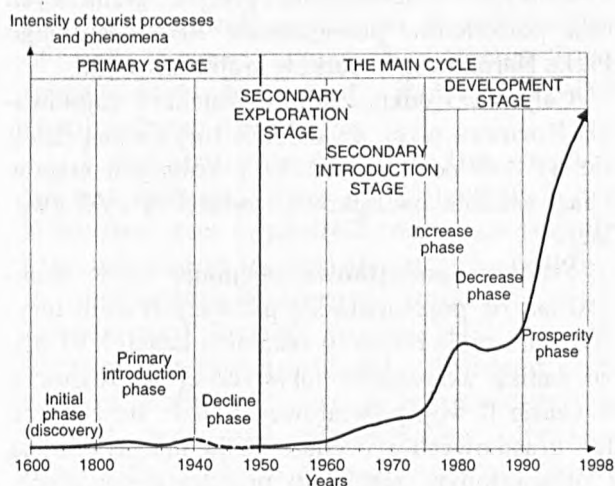
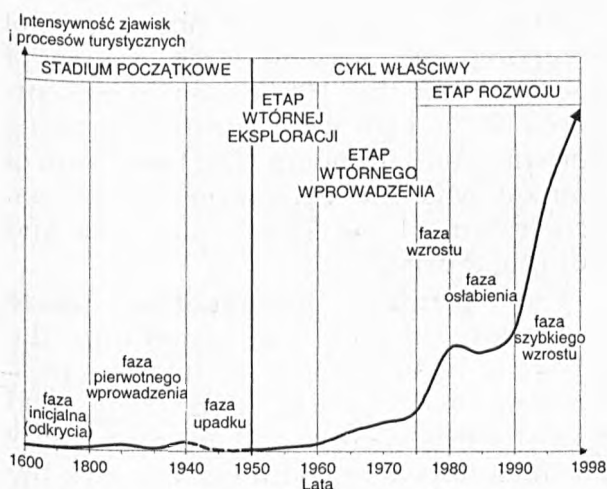

Fig. 5. The cycle of evolution in the tourist-recreational space of Roztocze (author's work)

Rys. 5. Cykl życia przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza (opracowanie własne)

Obraz cyklu rozwoju przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza w dużym stopniu odbiega od modelowego ujęcia ewolucji obszaru tu-

The model of the cycle of evolution of the tourist-recreational space in Roztocze differs considerably from the model created by BUTLER (1980). According to KOWALCZYK (2000), theoretical trends in the development of tourist space are often disturbed due to outside and local conditions for tourism development. The main exogenic factors which caused clear anomalies in the cycle were: World Wars, the political-economic crisis in the early 1980's and the political system transformations at the end of the decade. The most significant endogenic factors were the building of the railways, opening of border crossing facilities and creating and enlarging the Roztoczański National Park and other areas of outstanding natural beauty.

The whole period of discovering, taming and occupying Roztocze by tourist activity is divided into two parts: the

rystycznego według BUTLERA (1980). Jak podkreśla KOWALCZYK (2000), teoretyczne tendencje rozwojowe przestrzeni turystycznej ulegają często zaburzeniom związanym z zewnętrznymi i lokalnymi uwarunkowaniami rozwoju turystyki. Do głównych czynników egzogenicznych, które spowodowały wyraźne anomalie w kształcie cyklu życia badanego obszaru turystycznego, należą: I i II wojna światowa, kryzys polityczno-ekonomiczny początku lat osiemdziesiątych i przemiany ustrojowe końca dekady. Jednymi z najważniejszych bodźców endogenicznych była natomiast budowa linii kolejowych, uruchomienie przejść granicznych oraz powołanie i powiększanie Roztoczańskiego Parku Narodowego i parków krajobrazowych.

Cały okres odkrywania, oswajania i zajmowania Roztocza przez działalność turystyczną dzieli się na dwa odcinki złożone z krótszych etapów i faz: stadium początkowe i właściwy cykl ewolucji.

Stadium początkowe obejmuje okres około 350 lat: od pojawienia się pierwszych form turystyki na terenie badań (w ostatnich latach XVI w.), do zaniku aktywności turystycznej na Roztoczu w czasie II wojny światowej. Składa się z trzech faz częściowych i cechuje małą intensywnością i ograniczonym zasięgiem przestrzennym procesów i zjawisk rekreacyjnych, dlatego też nie stanowi odrębnego cyklu. Stadium to, z uwagi na poczynione wówczas inwestycje turystyczne, komunikacyjne, ochroniarskie i popularyzację terenu, odegrało istotną rolę w powojennym odrodzeniu się turystyki na Roztoczu i wykształceniu się właściwego cyklu ewolucji badanej przestrzeni.

Faza inicjalna (odkrycia) stanowi pierwszą fazę początkowego stadium rozwoju przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza i obejmuje ona okres około 200 lat (koniec XVI w. – 1800 r.). Początek fazy łączy się z odkryciem i wykorzystaniem zasobów przyrodniczych doliny Wieprza w okolicach Zwierzynca. Pierwszą formą aktywności turystycznej było wydzielenie najatrakcyjniejszych partii lasów jako terenu rekreacji i polowań oraz założenie osady leśnej Zwierzyniec, przeznaczonej dla wypoczynku magnaterii. Następnym przedsięwzięciem była (koniec XVII w.) budowa rezydencji wiejskiej przyjmującej i obsługującej duże grupy gości. Do XIX w. przyjazdy turystyczne miały rosnące, ale niewielkie natężenie i wyłącznie elitarny charakter. Podstawową formą turystyki była eksploracja obszarów leśnych, penetracja okolic Zwierzynca i turystyka łowiecka.

primary stage and the main evolution cycle, each consisting of shorter stages and phases.

The **primary stage** covers about 350 years, from the moment the first forms of tourism appeared (the last years of the 16th c) to the disappearance of tourist activity in Roztocze during World War II. It consists of three phases, is not intensive, its recreational processes and phenomena have limited scope, so it is not considered to be a separate cycle. Due to investments into tourism, transportation, environmental protection and popularisation, this stage played an important role in the post-war revival of tourism in Roztocze and in the main evolution cycle.

The **initial phase** (discovery) is the first phase of the primary stage and covers about 200 years (from the end of the 16th c to 1800). The beginning is connected with the discovery and exploitation of the natural assets of the Wieprz valley near Zwierzyniec. The first form of tourist activity was identifying the most attractive parts of forests as recreation and hunting areas, as well as setting up the forest settlement of Zwierzyniec, where the aristocracy used to rest. The next move (end of the 17th c) was the building of a country residence capable of accepting and serving large groups of guests. Until the 19th c only representatives of the elite were guests in growing but still small numbers. The basic form of tourism was the exploration of forests, penetration of the Zwierzyniec area and hunting tourism.

The **primary introduction phase** began around 1800 and lasted until the outbreak of World War II. In this phase tourism was clearly flourishing and tourist infrastructure and complementary facilities appeared. Summer holidays became popular, resulting in planned development (the first hotel, restaurant, cultural, entertainment and sports facilities). In Eastern Roztocze tourist processes and phenomena were initiated. The first sanatoria in Horyniec were built. Tourists were also attracted thanks to the opening of new railway connections: Muni-

Faza pierwotnego wprowadzenia – rozpoczęła się od około 1800 r. i trwała do wybuchu II wojny światowej. Cechuje się wyraźnym ożywieniem ruchu turystycznego oraz pojawieniem się i rozwojem bazy turystycznej i towarzyszącej. Nastąpiła popularyzacja pobytów letniskowych, co pociągnęło za sobą planowy rozwój zagospodarowania osady (pierwszy hotel, restauracja, urządzenia kulturalno-rozrywkowe i sportowe). W tej fazie miało też miejsce zainicjowanie procesów i zjawisk turystycznych na Roztoczu Wschodnim. Powstały pierwsze zabudowania zdrojowe w Horyńcu. Do nasilenia się przyjazdów turystów przyczyniło się też uruchomienie linii kolejowej Mułina–Horyniec–Rawa Ruska (1884 r.) i Bełżec–Rawa Ruska–Lwów (1887 r.). Użytkownikami słabo rozwiniętej przestrzeni turystycznej Roztocza byli głównie mieszkańcy najbliższych miast (Zamość, Lwów, Przemyśl), a najpopularniejszą formą turystyki był wypoczynek letniskowy i zdrowotny.

Wybuch I wojny światowej był pierwszym czynnikiem zaburzającym cykl życia badanej przestrzeni i hamującym rozwój ruchu i bazy turystycznej. Ważną inwestycją, która przyczyniła się do późniejszego wzrostu natężenia i zasięgu ruchu turystycznego oraz popularyzacji nowych miejscowości, była budowa linii kolejowej Bełżec–Zwierzyniec–Rejowiec i Zwierzyniec–Biłgoraj.

W okresie międzywojennym nastąpił ponowny wzrost wykorzystania przedwojennej bazy turystycznej w Zwierzyncu i Horyńcu. Zainicjowano pobyty letniskowe w nowych miejscowościach Roztocza Środkowego: Krasnobrodzie i Suścu. W latach trzydziestych pojawiła się nowa forma turystyki – wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w budynkach szkolnych (Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec). Rozpoczęła się popularyzacja turystyki krajoznawczej. W końcowych latach omawianej fazy na Roztoczu działało sześć obiektów noclegowych. Wielkość ruchu turystycznego szacuje się na 1–2 tys. osób, a jego zasięg przestrzenny rozszerzył się na bardziej odległe miasta.

Faza upadku (lata 1939–1949) ściśle wiąże się z wybuchem II wojny światowej i czasem okupacji sowieckiej i niemieckiej. Obejmuje ona też pierwsze lata po wyzwoleniu – czas ponownego zasiedlania terenu. Roztocze w czasie wojny było terenem masowych akcji wysiedleńczych i pacyfikacyjnych, dlatego okres ten cechuje całkowite zała-

na–Horyniec–Rawa Ruska (1884) and Bełżec–Rawa Ruska–Lvov (1887). The users of the poorly developed tourist space in Roztocze were mainly the inhabitants of the nearby towns (Zamość, Lvov, Przemyśl), and the most popular form of tourism was summer holiday and sanatorium stays.

The outbreak of World War I disrupted the cycle of evolution and hindered the development of tourism and tourist infrastructure. Important investment, which led to a growing intensity and range of tourism, as well as to the popularisation of new towns, were the Bełżec–Zwierzyniec–Rejowiec and Zwierzyniec–Biłgoraj railway lines.

In the interwar period the pre-war tourist infrastructure in Zwierzyniec and Horyniec was exploited more intensively. Tourists came to spend summer holidays in new towns of Central Roztocze: Krasnobród and Susiec. In the 1930's a new form of tourism appeared – children coming on holidays were accommodated in school buildings (Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec) and sightseeing gained popularity. In the final years of this phase there were six places for accommodation in Roztocze. The intensity of tourism was estimated at 1000–2000 tourists, and it spread to the more distant towns.

The **decline phase** (1939–1949) is strictly connected with the outbreak of World War II and the time of Soviet and German occupation. It also covers the first years after liberation – the time of repatriation. During the war Roztocze was an area of mass resettlement and pacification which is why tourism declined at the time and the existing tourist infrastructure was destroyed. The decline phase closes the primary stage of development.

The second, post-war part of the evolution of the tourist-recreational space in Roztocze is the **main cycle**, which began around 1950 and has lasted though evolving until the present day. Tourist processes and phenomena were revived and developed in three consecutive stages.

The **secondary exploration stage** took place between 1950 and 1960, when

manie się ruchu turystycznego i zniszczenie istniejącej bazy turystycznej. Faza upadku kończy początkowe stadium rozwoju badanej przestrzeni rekreacyjnej.

Drugą, powojenną część całej ewolucji przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza stanowi **cykl właściwy**, rozpoczynający się od około 1950 r., a trwający i kształtujący się do chwili obecnej. Cechuje się on ponownym wejściem (odrodzeniem się) oraz rozwojem zjawisk i procesów turystycznych na obszarze badań w trzech następujących po sobie etapach.

Etap wtórnej eksploracji przypada na lata 1950–1960, w czasie których miała miejsce intensywna odbudowa i zasiedlanie roztoczańskich miejscowości. Zniszczenia wojenne, zmiana granicy państwa (odizolowanie ważnych źródeł ruchu turystycznego – Lwowa i Włodzimierza Wołyńskiego, likwidacja połączeń kolejowych między Bełżcem i Horyńcem a Rawą Ruską i Lwowem) oraz zmienione warunki polityczne, społeczne i ekonomiczne (gospodarka centralnie planowana) wpływały hamująco na odtworzenie przedwojennego ruchu i bazy turystycznej na badanym terenie.

W pierwszych latach omawianego etapu przyjazdy turystów odbywały się bardzo rzadko i miały charakter ponownego odkrywania terenu. Szybciej rosnący napływ turystów rozpoczął się od połowy lat pięćdziesiątych, kiedy to wznowiony został grupowy wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w starych budynkach szkolnych. Duże znaczenie w rozwoju rekreacji miało powstanie sanatorium dla dzieci w Krasnobrodzie i budowa linii kolejowej Hrebenne–Werchrata i Horyniec–Przeworsk. Ułatwiło to napływ turystów z województwa przemyskiego i rzeszowskiego oraz migracje między ważniejszymi ośrodkami turystycznymi terenu badań. Natężenie i zasięg przestrzenny ruchu turystycznego na Roztoczu w końcu etapu wtórnej eksploracji był nadal niski (nie osiągnął nawet poziomu przedwojennego), a jedyną rozwijającą się formą rekreacji był zorganizowany wypoczynek i pobyty uzdrowiskowe najmłodszych. Pierwsze placówki noclegowe uznać można za stacje pionierskie, od których rozpoczęła się popularyzacja i intensywniejsze zagospodarowanie terenu. W modelowym cyklu życia obszaru turystycznego BUTLERA (1980) etap ten odpowiada fazie odkrycia, natomiast według teorii MIOSSCA (1976) fazie „1” – nieśmiały początków turystyki.

towns in Roztocze were rebuilt and populated. War damage, the change of the country's border (cutting off important sources of tourist activity – Lvov and Włodzimierz Wołyński, closing the railway connections between Bełżec and Horyniec and Rawa Ruska and Lvov), as well as new political, social and economic conditions (a centrally planned economy) hindered the revival of pre-war tourism and tourist infrastructure.

In the early years of this stage tourists arrived very rarely and only for the region to be rediscovered once again. The number started to grow in mid 1950's when holidays for groups of children were organized in old school buildings. In Krasnobród a sanatorium for children was opened and Hrebenne-Werchrata and Horyniec-Przeworsk railway lines were built, of great importance for the development of recreation. This attracted tourists from the Przemyśl and Rzeszów *Województwo* and facilitated movement between the more important tourist centres in the area. Towards the end of the phase the intensity and spatial range of tourism in Roztocze were still small (it did not even reach the pre-war level), and the only developing form of recreation was organized holidays and sanatorium stays for young children. The first accommodation facilities can be regarded as pioneering, as they began the popularisation and more intensive adjustment of the area for tourist purposes. In the cycle of evolution model according to BUTLER (1980) the stage corresponds to the discovery phase, while according to MIOSSCA's theory (1976) – to phase '1' of modest beginnings of tourism.

The **secondary introduction** of tourism and tourist infrastructure stage covers the period of 1960–1974. Tourist processes and phenomena quickened in the areas already exploited for recreational purposes and tourist penetration was introduced to the newly discovered and popularised areas of Central and Eastern Roztocze. In the first period (before 1967) a new model of tourism was initiated and popularised – short-term, organized, large-scale tourist events for

Etap wtórnego wprowadzenia infrastruktury i ruchu turystycznego obejmuje lata 1960–1974. Cechuje się on ożywieniem rozwoju procesów i zjawisk turystycznych na obszarach dotychczas wykorzystywanych rekreacyjnie oraz wejściem (wprowadzeniem) penetracji turystycznej na nowo odkryte i spopularyzowane tereny Roztocza Środkowego i Wschodniego. W pierwszym okresie (do 1967 r.) zainicjowano i upowszechniono tu nowy model turystyki – krótkookresowe, zorganizowane, masowe imprezy krajoznawcze dla dorosłych. Na nowo penetrowanych obszarach (wnętrze i krawędź Roztocza Środkowego) rozbudowano sieć szlaków oraz schronisk szkolnych. Organizacją turystyki krajoznawczej zajmowało się PTTK. Względnie niezależnie rozwijał się długookresowy wypoczynek dzieci i młodzieży, organizowany przez władze i organizacje szkolne, harcerskie i sportowe. Rozwinęła się też turystyka uzdrowska (wznawiając działalność trzy sanatoria w Horyńcu). Natężenie ruchu turystycznego na Roztoczu przekroczyło poziom przedwojenny 2–3 tys. osób rocznie.

Drugą połowę etapu wtórnego wprowadzenia (po 1967 r.) cechuje pojawienie się nowych form bazy i ruchu turystycznego. W najpopularniejszych miejscowościach (Krasnobród, Zwierzyniec, Susiec, Józefów) lokowane są pierwsze kempingi i zakładowe ośrodki wypoczynkowe gestorów z największych miast regionu i rozwija się zorganizowany wypoczynek dorosłych. Obszar aktywności turystycznej rozszerza się o Tomaszów Lub., a na Roztoczu Wschodnim – Hutę i Rudę Różaniecką.

Masowy napływ turystów aktywizuje również lokalne władze i społeczność do podejmowania usług turystycznych. Od początku lat siedemdziesiątych odradza się turystyka letniskowa. W Zwierzyncu, Suścu, Krasnobrodzie i Józefowie zaczyna być prowadzony rejestrowany wynajem kwater prywatnych. Powołane zostają pierwsze na Roztoczu oddziały instytucji koordynujących rozwój turystyki: BORT (Zwierzyniec, Krasnobród, Tomaszów Lub.) i WPT „Roztocze”. Władze lokalne podejmują znaczące dla rozwoju turystyki inwestycje – budowę zalewów rekreacyjnych (Krasnobród, Józefów) oraz wyciągów narciarskich (Krasnobród, Zwierzyniec, Szczepleszyn). Roztoczańskie miejscowości turystyczne zaczęły też brać udział w ogólnopolskich konkursach na najlepszą wieś letniskową.

Zaawansowana popularyzacja Roztocza i szybki przyrost bazy turystycznej zaowocował ponad

adults. A system of tourist trails and school hostels was created in the newly penetrated areas (the plateau and plateau edge of Central Roztocze). Long-term recreation for children, organized by school, scout and sport authorities and organizations, developed relatively independently. Health tourism developed too (three sanatoria in Horyniec were reopened). The intensity of tourism in Roztocze was higher than before the war (2000–3000 visitors a year).

In the second part of this stage (after 1967) new forms of the tourist infrastructure and activity appeared. In the most popular towns (Krasnobród, Zwierzyniec, Susiec, Józefów) the first camping sites and holiday centres sponsored by factories and institutions from the largest cities in the region were built and the organized recreation of adults developed. The area of tourist activity spread to Tomaszów Lubelski and, in Eastern Roztocze, to Huta and Ruda Różaniecka.

Mass inflow of tourists persuaded local authorities and communities to start tourist services. In the early 1970's summer tourism began again and in Zwierzyniec, Susiec, Krasnobród and Józefów private lodgings to rent were registered. The first agencies which coordinated the development of tourism were set up: BORT (Zwierzyniec, Krasnobród, Tomaszów Lubelski) and WPT 'Roztocze'. Local authorities made significant investments, building recreational reservoirs (Krasnobród, Józefów) and ski lifts (Krasnobród, Zwierzyniec, Szczepleszyn). Tourist locations in Roztocze started to participate in national competitions for the best summer holiday village.

Intensive popularisation of Roztocze and the fast growing tourist infrastructure resulted in more than a three-fold increase in the intensity of tourism and its spatial range, as well as in enlarging the areas exploited for tourist purposes. Towards the end of this stage the overall number of tourists in Roztocze was estimated at 10,000–15,000 a year, and the number of accommodation facilities (including those which were closed later) was 32. It was a time of

trzykrotnym wzrostem natężenia ruchu turystycznego i jego zasięgu przestrzennego i powiększeniem obszarów użytkowanych rekreacyjnie. Pod koniec etapu całkowitą liczbę turystów na Roztoczu szacuje się na 10–15 tys. rocznie, a liczba placówek noclegowych (razem z obiektami później zlikwidowanymi) wynosiła 32. Jest to czas intensywnego rozwoju turystyki zorganizowanej grupowej: wędrowek krajoznawczych i pobytów wypoczynkowych dorosłych, wypoczynku najmłodszych oraz odtworzenia się turystyki letniskowej. Etap ten odpowiada fazie „2” ewolucji obszaru turystycznego według teorii J. M. Miosseca i R. W. Butlera – fazie wprowadzenia (kontroli lokalnej).

Trzecim etapem właściwego cyklu życia badanej przestrzeni jest **etap rozwoju** trwający od 1975 r. do dziś. Cechuje się on najszybszym wzrostem intensywności procesów i zjawisk turystycznych i rozprzestrzenieniem się ich na większość obszaru Roztocza. Etap ten dzieli się na trzy fazy, o istnieniu których zdecydowały czynniki polityczne, społeczno-gospodarcze i ekologiczne.

Faza wzrostu obejmuje krótki okres (lata 1975–1980) etapu rozwoju i odznacza się szybkim rocznym przyrostem obiektów noclegowych (5–7 placówek), ruchu turystycznego (o 40%) i napływu nowych turystów (łącznie o 8%). Rozpoczęło się też zajmowanie nowych terenów przez działalność turystyczną. Na Roztoczu Zachodnim powstały pierwsze obiekty noclegowe – schroniska młodzieżowe i ośrodki wypoczynkowe (Radecznica, Frampol, Gródki), a mieszkańcy rozpoczęli wynajem kwater (Frampol, Goraj). W najlepiej zainwestowanych miejscowościach pojawiły się pensjonaty (Susiec, Krasnobród), a na Roztoczu Wschodnim – ośrodki wypoczynkowe (Horyniec, Werchrata).

Jednym z czynników intensyfikujących rozwój turystyki było (lata 1974–1976) oddanie do użytku zalewu w Krasnobrodzie, Józefowie, Horyńcu i Frampolu i uruchomienie wyciągów narciarskich w Krasnobrodzie, Szczepieszynie, Tomaszowie Lub. i Zwierzyńcu. Spowodowało to upowszechnienie turystyki kwalifikowanej (narciarstwo, saneczkarstwo, sporty wodne), wypoczynku krótkookresowego oraz aktywnych form rekreacji. Innym bardzo ważnym bodźcem kształtującym rozkład przestrzenny, natężenie i charakter przyjazdów turystycznych na badany obszar było powołanie RPN w 1974 r. Spowodowało to z jednej strony gwałtowny rozwój turystyki krajoznaw-

intensive development of organized group tourism: trips and recreational holidays for adults, for young children and summer tourism was restored. The stage corresponds to phase '2' in the evolution of a tourist area, according to Miossec, and to the introduction stage (local control), according to Butler.

The third stage in the main cycle of evolution of the studied space is the **development stage**, lasting from 1975 until today. It shows the fastest increase in the intensity of tourist processes and phenomena, which spread to the majority of Roztocze area. This stage is divided into three phases, depending on the political, socio-economic and ecological factors.

The **increase phase** covers a short period (1975–1980) and shows a fast annual increase in the number of accommodation facilities (from 5–7), tourism (40%) and the inflow of new tourists (8%). New areas were taken up by tourist activity. In Western Roztocze the first accommodation facilities were built: youth hostels and holiday centres (Radecznica, Frampol, Gródki), and local inhabitants started to let lodgings to tourists (Frampol, Goraj). In the richest towns elegant pensions appeared (Susiec, Krasnobród) and in Eastern Roztocze – holiday centres were opened (Horyniec and Werchrata).

Between 1974–1976 reservoirs in Krasnobród, Józefów, Horyniec and Frampol, and ski lifts in Krasnobród, Szczepieszyn, Tomaszów Lubelski and Zwierzyniec were built. Special purpose tourism (skiing, tobogganing, water sports), short-term recreation and active forms became popular. Another very important impulse affecting the spatial distribution, intensity and type of tourists was the establishing of the RPN in 1974. On one hand it brought about a rapid development of sightseeing tourism, on the other – it limited the number of recreational holidays in Zwierzyniec and caused the liquidation of part of its tourist infrastructure. Part of the tourist activity moved to Krasnobród and Susiec, which became the most important recreation centres in Roztocze. Another beneficial factor was improved

czej, a z drugiej – ograniczenie wypoczynkowej turystyki pobytowej w Zwierzyńcu i likwidację części jego bazy turystycznej. Część pobytowego ruchu turystycznego Zwierzyńca przejął Krasnobród i Susiec, które stały się najważniejszymi ośrodkami turystyki wypoczynkowej na Roztoczu. Kolejnym czynnikiem było usprawnienie komunikacji autobusowej i przedłużenie linii kolejowej z Biłgoraja do Stalowej Woli (1976 r.), dzięki czemu ośrodki turystyczne badanego terenu uzyskały bezpośrednie połączenia z Krakowem i Górnym Śląskiem. Szybki przyrost liczby prywatnych samochodów przyczynił się do rozwoju turystyki niezorganizowanej (indywidualnej i rodzinnej), jednodniowej i sobotnio-niedzielnej.

Fazę wzrostu cyklu życia badanej przestrzeni kończy gwałtowne załamanie tempa wzrostu ruchu i zagospodarowania turystycznego oraz przyjazdów nowych turystów. Etap rozwoju wszedł w kolejną fazę ewolucji – **fazę osłabienia** (lata 1980–1990). Przypada ona na czas stanu wojennego w kraju na początku i transformacji ustrojowych pod koniec dekady. Ograniczenia w podróżowaniu, a także kryzys i niestabilność polityczno-ekonomiczna w pierwszych latach spowodowała obniżenie przyrostu liczby powstających obiektów noclegowych z siedmiu (w 1979 r.) do 0–2 rocznie. Osłabł też napływ nowych turystów i rozwój całego ruchu turystycznego, którego wielkość przez pierwszych pięć lat utrzymywała się na poziomie 70 tys. osób. Rozwój turystyki na Roztoczu od 1985 r. był hamowany trudnościami politycznymi i społeczno-gospodarczymi związanymi z przejściem na gospodarkę rynkową. W końcu fazy osłabienia wielkość ruchu szacuje się na 100–120 tys. osób rocznie.

Charakterystyczną cechą fazy osłabienia i zaburzenia cyklu życia badanej przestrzeni było też zapoczątkowanie zmian własności i formy w bazie turystycznej, upadek części funkcjonujących dotąd obiektów i urządzeń turystycznych oraz likwidacja (bądź osłabienie) znaczenia instytucji i organizacji koordynujących rozwój turystyki. Zmienione zasady rynku (również turystycznego), wzrost kosztów utrzymania i remontu obiektów turystycznych oraz silna konkurencja, likwidacja i prywatyzacja przedsiębiorstw (gestorów bazy noclegowej) przy rosnących wymaganiach turystów doprowadziły do likwidacji sześciu placówek noclegowych (w Radecznicy, Frampolu, Werchraście, Gródkach, Józefowie i Zwierzyńcu). Zamknięto też wyciągi narciarskie w Szczepieszynie

bus transport and the extended railway line from Biłgoraj to Stalowa Wola (1976) and tourist resorts in the area gained direct connections with Kraków and Upper Silesia. The growing number of private cars led to the development of individual and family one-day and weekend tourism.

The increase phase ends with a rapid decline of tourist activity and infrastructure growth rate, and the number of new tourists dropped. The development stage entered the next evolution phase – the **decrease phase** (1980–1990). It covers the period of martial law and political and economic transformation in Poland. Due to limited travelling opportunities, the political and economic crisis and instability in the first years of the decade, the number of newly opened places of accommodation dropped from seven (in 1979) to between 0 and 2 annually. The inflow of new tourists and the development of tourism in general (70,000 people a year in the first five years) also decreased. From 1985 the development of tourism in Roztocze was hindered by political and socio-economic problems connected with the transition to a market economy. Towards the end of the decrease phase, the intensity of tourism was estimated at 100,000–120,000 a year.

Typical of this phase was also a change in the ownership and the forms of the tourist infrastructure, the dilapidation of some of the buildings and facilities and the disappearing (or weakening) importance of the institutions and organizations coordinating the development of tourism. Different market rules, also on the tourist market, growing maintenance costs of the tourist infrastructure, as well as strong competition, liquidation and privatisation of enterprises (sponsors of tourist accommodation facilities) and the growing demands on the part of tourists led to the liquidation of six accommodation facilities (in Radecznica, Frampol, Wrechrata, Gródki, Józefów and Zwierzyniec). The ski lifts in Szczepieszyn and Zwierzyniec were closed. The WPT 'Roztocze' and the BORT agencies in Krasnobród and Tomaszów Lubelski both suspended activity.

i Zwierzyńcu. Zawiesiło działalność WPT „Roztocze” i oddziały BORT w Krasnobrodzie i Tomaszowie Lub. Spadła aktywność organizacji szkolnych, harcerskich i PTTK w organizowaniu turystyki dzieci i młodzieży, a upadek FWP przyczynił się do osłabienia zorganizowanego wypoczynku w zakładowych ośrodkach czasowych. Ubytek części bazy turystycznej i ograniczenie niektórych form rekreacji w omawianym okresie spowodowany był również powiększeniem granic RPN w 1979 r.

W fazie osłabienia nowe placówki noclegowe powstawały niemal wyłącznie w najważniejszych miejscowościach turystycznych Roztocza. Obszarem, na którym pojawił się proces zagospodarowania rekreacyjnego był tylko Klemensów i Majdan Sop., gdzie czynnikiem sprawczym była budowa zalewu (1980 r.). W Krasnobrodzie powstały pierwsze na Roztoczu działki letniskowe. W całej fazie rozwoju powstało 35 obiektów noclegowych, 10 zakończyło działalność, a trzy zmieniły właściciela.

Ostatnią część cyklu właściwego i etapu rozwoju przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza stanowi **faza szybkiego wzrostu (prosperity)**, która rozpoczęła się po transformacjach ustrojowych w 1990 r. i trwa do dziś. Ten okres w całym etapie rozwoju oraz w porównaniu do wszystkich wcześniejszych faz cyklu życia badanej przestrzeni odznacza się najintensywniejszym tempem wzrostu procesów i zjawisk turystycznych, a także najsilniejszym stopniem organizacji i powiązań wszystkich elementów produktu turystycznego i zjawisk rekreacyjnych. Ten odcinek etapu rozwoju można też określić fazą „boomu turystycznego” i cechuje się dekoncentracją bazy i ruchu turystycznego, pojawieniem się ich nowych form i wejściem turystyki na tereny wiejskie dotąd nie zainwestowane turystycznie i wykorzystywane wyłącznie do penetracji. Ponad dwukrotnie wzrosła liczba obiektów noclegowych i wielkość ruchu turystycznego. Powstały 83 placówki noclegowe i 32 działki letniskowe, a natężenie ruchu turystycznego szacuje się (w 1998 r.) na 220–250 tys. osób.

W pierwszych latach (do 1993 r.) osłabieniu uległ rozwój kolonizacji turystycznej w najstarszych i najlepiej zagospodarowanych miejscowościach. Kończy się nasycanie obszaru ośrodkami wypoczynkowymi. Duży wpływ na osłabienie rozwoju aktywności turystycznej w tym okresie miał kryzys ekonomiczny początku lat dziewięćdziesiątych związany z transformacjami ustrojowymi.

School and scout organizations and PTTK became less active in organizing tourism for children; the closing of the Workers' Holidays Fund (FWP) worsened the situation in organized recreation in institutional holiday resorts. The shrinking tourist infrastructure and limited forms of recreation in this period were also caused by the enlarging of the RPN borders in 1979.

New accommodation facilities were built solely in the most important tourist towns in Roztocze. Only Klemensów and Majdan Sopocki witnessed a process of recreational adjustment (opening the reservoir in 1980). In Krasnobród the first holiday homes in Roztocze appeared. During the whole phase 35 accommodation facilities appeared, 10 were closed down and three changed owners.

The last part of the main cycle and stage of the development of the tourist-recreational space of Roztocze is the **prosperity phase**, which began after the political and economic transformations in 1990 and has lasted until the present day. Compared to all the earlier phases, this period shows the most intensive growth of tourist phenomena and processes, as well as the strongest organization and interconnection of all the tourist product elements and recreational phenomena. This part of the development stage can be described as a tourist boom, with a lessening concentration of the tourist infrastructure and activity, the appearance of new forms of tourism in rural areas without any earlier tourist investment and exploited only for tourist penetration. The number of accommodation facilities and the intensity of tourism doubled; 83 accommodation facilities and 32 holiday homes were built; and in 1998 the tourism was estimated at 220,000–250,000.

In the first years (before 1993) tourist colonization in the oldest and best-developed towns decreased. No more holiday centres were built. An important factor here was the economic crisis of the early 1990's caused by the political and economic transformation. The collapse of the FWP and the lessening role of social

Upadek FWP i ograniczenie osłony socjalnej ze strony zakładów pracy spowodowało spadek wykorzystania zakładowych ośrodków wypoczynkowych przez pracowników. Większość bazy stała się ogólnodostępna, przez co nasilił się rozwój wypoczynku nieorganizowanego.

Od 1993 r. następuje wzrost zaangażowania lokalnej społeczności i władz w działania na rzecz rozwoju turystyki na słabiej rozwiniętych obszarach wiejskich. Zaowocowało to rozprzestrzenieniem się osadnictwa letniskowego na nowych terenach – w Majdanie Sop., Nowinach i Rebizantach. W tym samym czasie pojawiają się pierwsze na Roztoczu gospodarstwa agroturystyczne, których do 1998 r. powstało łącznie 50 w 24 wsiach. W ośrodkach miejskich rozbudowano sieć kwater prywatnych, wzdłuż głównych dróg powstały zajazdy i pierwsze na Roztoczu motele. Inną cechą fazy szybkiego wzrostu były zaawansowane przemiany strukturalno-własnościowe w istniejącej bazie noclegowej. W tym czasie gestora zmieniło 26 placówek noclegowych oraz osiem działek letniskowych. Zmiany formy objęły 11 obiektów noclegowych. Ważnym czynnikiem wzrostu natężenia ruchu turystycznego na Roztoczu było powstanie parków krajobrazowych: Krasnobrodzkiego i Puszczy Solskiej (1988 r.), Szczembrzeszyńskiego i Południoworoztoczańskiego (1991 r.), budowa zalewu w Rudce (1993 r.) oraz powstanie OE-M RPN w Zwierzyńcu (1994 r.). Wzrosło zainteresowanie terenem wśród nowych turystów oraz rozwój turystyki krajoznawczej i wypoczynku krótkookresowego. Innym bodźcem było uruchomienie przejścia granicznego w Hrebennem (1997 r.) i wznowienie połączeń komunikacyjnych z Ukrainą. Zaowocowało to rozwojem turystyki zagranicznej i funkcji turystycznych Tomaszowa Lub.

W fazie szybkiego wzrostu, w porównaniu do innych faz i etapów, poziom rozwoju funkcji turystycznych jest najwyższy. Ogólne dla całego obszaru wskaźniki rozwoju funkcji turystycznych nie osiągnęły jeszcze wysokiego poziomu: Schneidera (56,8%), Baretje'a i Defferta (4,1%), gęstości ruchu turystycznego (34 turystów na 1 km²) i zagęszczenia miejsc noclegowych (2,5 łóżek na 1 km²). Jednakże dla poszczególnych rejonów i miejscowości wartości te są bardzo wysokie, wskazujące na w pełni wykształcone (Rejon Krasnobrodzki, Tomaszowski, Horyniecki) lub daleko rozwinięte funkcje turystyczne (Rejon Susiecko-Narolski, Zwierzyniecko-Szczembrzeszyński). Najwyżej zorganizowane centra rekreacyjne wykształciły własne przestrzenie wypoczynku. Rozpoczę-

care on the part of employers decreased the use of institutional holiday resorts by workers. Most of the tourist infrastructure became accessible to everyone, leading to the development of non-organized recreation.

From 1993 the local community and authorities became more involved in the development of tourism in the poorly developed rural areas resulting in settlements of holiday homes spreading into new areas – in Majdan Sopocki, Nowiny and Rebizanty. At the same time the first agrotourist farms appeared (50 in 24 villages by 1998). In urban centres a network of private lodgings was created, inns (*zajazdy*) and the first motels appeared along the main roads. Another symptom of the prosperity phase was the advanced structural and ownership transformation of the existing tourist infrastructure. At that time 26 accommodation facilities and eight holiday homes changed their owners while 11 accommodation facilities changed in form. Important factors were the establishment of areas of outstanding natural beauty: Krasnobrodzki Park and Puszcza Sol ska (Sol ska Forest) (1998), Szczembrzeszyński and Południowo-rozto czański Parks (1991), building a reservoir in Rudka (1993) and creating the OE-M RPN in Zwierzyniec (1994). New tourists became more interested in the area so tourism and short-term recreation began to develop. Another impulse was the opening of a border-crossing in Hrebennie (1997) and re-establishing transport connections with the Ukraine. As a result cross-border tourism and tourist functions in Tomaszów Lubelski developed.

Compared to other phases and stages, in the prosperity phase the development of tourist functions is the most advanced. The tourist function development coefficients, common for the whole area, have not reached high values yet – Schneider's coefficient (56.8%), Baretje and Daffert's coefficient (4.1%), tourism concentration coefficient (34 tourists/km²) and bed concentration (2.5 beds/km²). However, for individual regions and towns these values are very high, pointing to fully (Krasnobród, Tomaszów,

ła się wzajemna konkurencja oraz specjalizacja poszczególnych miejscowości w obsłudze różnych form ruchu turystycznego. Tomaszów Lub. jest głównym ośrodkiem zagranicznej turystyki handlowej, Horyniec – uzdrowiskowej, Zwierzyniec i Szczepleszyn – turystyki krótkookresowej krajoznawczej, a Majdan Sop. i Susiec to głównie ośrodki letniego wypoczynku długookresowego. Najbardziej wszechstronny pod tym względem jest Krasnobród. Rozwijają się tu równocześnie wszystkie wymienione formy turystyki. Jest to główny na Roztoczu ośrodek turystyki kwalifikowanej i pielgrzymkowej.

Trzy fazy (wzrostu, osłabienia i prosperity) składające się na trwający obecnie etap (rozwoju) cyklu życia przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza odpowiadają fazie „3” – organizacji w teorii MIOSECA (1976) oraz fazie rozwoju (*development stage*) w ujęciu BUTLERA (1980).

5. ZAKOŃCZENIE

Podsumowując rozważania nad istotą i charakterem przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza można sformułować kilka ogólniejszych wniosków:

I. Roztocze, jako część przestrzeni geograficznej kraju, stanowi w pełni wykształconą przestrzeń turystyczno-wypoczynkową – spełnia zasadnicze kryteria stawiane przy delimitacji takiej przestrzeni. Środowisko geograficzne jego obszaru cechuje się wysoką atrakcyjnością dla różnych form rekreacji, również na tle innych obszarów turystycznych kraju i w ciągu całego roku. Rozwojowi procesów i zjawisk turystycznych sprzyjają również lokalne uwarunkowania społeczno-gospodarcze. Na Roztoczu występują i dynamicznie rozwijają się procesy zagospodarowania przestrzeni na potrzeby rekreacji, współdecydujące o atrakcyjności i rozwoju ruchu turystycznego. Obecny stan zainwestowania turystycznego jest jednak nierównomierny i ciągle niewystarczający w stosunku do potrzeb. W przestrzeni geograficznej Roztocza zachodzą intensywne zjawiska turystyczne – uprawiane są tu równocześnie różne formy ruchu turystycznego, o dużym natężeniu i zasięgu przestrzennym oraz wyraźnej sezonowości i przewadze przyjazdów krajoznawczych i wypoczynkowych. Funkcje tu-

Horyniec regions) or highly developed tourist functions (Susiec–Narol, Zwierzyniec–Szczepleszyn region). The most organised recreation centres created their own ‘recreation space’. Competition began, as well as the specialization of individual towns in a variety of tourist services. Tomaszów Lubelski is the main centre for cross-border trading tourism, Horyniec – for health tourism, Zwierzyniec and Szczepleszyn – short-term sightseeing, and Majdan Sopocki and Susiec are the centres of long-term summer recreation. Krasnobród is the most versatile town with all forms of tourism developing. It is the main centre of special purpose and pilgrimage tourism in Roztocze.

The three phases (increase, decrease and prosperity) which constitute the present stage of the cycle of evolution in the tourist-recreational space of Roztocze, correspond to phase ‘3’ (organization), according to MIOSECA’s theory, (1976) and to the development stage, according to BUTLER (1980).

5. CONCLUSIONS

To sum up the discussion of the tourist-recreational space of Roztocze, we can formulate several general conclusions.

I. Roztocze, as part of the geographical space of the country, is a fully developed tourist-recreational space; it fulfils the criteria for the delimitation of such a space. Its geographical environment is very attractive for a variety of types of recreation, and throughout the year when compared with other tourist areas in Poland. The development of tourist processes and phenomena is supported by the local socio-economic conditions. Roztocze is witnessing dynamic processes of the adjustment of space for recreation purposes, which are determining the attractiveness of the area and the development of tourism. The present investment, however, is still unstable and insufficient. In the geographical space of Roztocze there are intensive tourist phenomena – with various forms of tourism of high intensity, large spatial range and season-

rystyczne mają tu średni poziom wykształcenia i rangę regionalną, a dominującą funkcję wśród nich pełnią wypoczynkowe i krajoznawcze. Uzupełniające znaczenie mają funkcje uzdrowiskowe.

II. Przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa Roztocza jest bardzo zróżnicowana wewnętrznie pod względem atrakcyjności turystycznej, sposobu i intensywności użytkowania rekreacyjnego oraz percepcji przez jej użytkowników i mieszkańców. Najwyższa atrakcyjność walorów turystycznych oraz natężenie, różnorodność i dynamika rozwoju procesów i zjawisk turystycznych cechuje Roztocze Środkowe. Słabiej atrakcyjne i wykorzystywane turystycznie jest Roztocze Wschodnie, natomiast zachodnia część badanego obszaru wyróżnia się najniższą przydatnością środowiska geograficznego i społeczno-gospodarczego dla rekreacji oraz słabym wykorzystaniem turystycznym. Na Roztoczu wykształciło się sześć wyspecjalizowanych rejonów turystycznych: Krasnobrodzki, Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński, Susiecko-Narolski, Tomaszowski, Horyniecki i Józefowski.

III. Heterogeniczność potencjału i wykorzystania turystycznego badanej przestrzeni spowodowała wykształcenie się w jej obrębie różnych typów podprzestrzeni – potencjalnej i realnej: eksploracji, penetracji, asymilacji i kolonizacji. Nie wykształciła się tu jeszcze przestrzeń urbanizacji turystycznej.

IV. Cykl życia przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza odbiega od modelowego ujęcia ewolucji obszaru turystycznego według BUTLERA (1980). Dzieli się on na dwa odcinki złożone z krótszych etapów i faz rozwoju: stadium początkowe (faza inicjalna, pierwotnego wprowadzenia i upadku) oraz właściwy cykl ewolucji (etap wtórnej eksploracji, wtórnego wprowadzenia i etap rozwoju: faza wzrostu, osłabienia i prosperity). Wzrostowa tendencja linii cyklu życia badanej przestrzeni świadczy o nadal trwającym, dynamicznym rozwoju procesów i zjawisk turystycznych na jej terenie i nic nie wskazuje na znaczące zaburzenie czy osłabienie jej rozwoju w najbliższej przyszłości.

ality, focused on sightseeing and recreation. The regional tourist functions are averagely developed, the main being recreation and sightseeing while health resort functions are complementary.

II. The tourist-recreational space in Roztocze is diversified as far as tourist attractiveness, the methods and intensity of its recreational exploitation and its perception by the users and local inhabitants are concerned. The highest level of attractiveness of tourist assets, and the intensity, variety and dynamics of the tourist processes and phenomena are observed in Central Roztocze. Eastern Roztocze is less attractive and less exploited by tourists, while the western part is the least suited for recreation. There are six specialized tourist regions: Krasnobrodzki, Zwierzyniecko-Szczebrzeszyński, Susiecko-Narolski, Tomaszowski, Horyniecki and Józefowski.

III. The heterogeneity of the tourist potential and exploitation of the studied area has resulted in the appearance of different subspaces – potential and actual – of exploration, penetration, assimilation and colonization. The tourist urbanization space is not present yet.

IV. The cycle of evolution in the tourist-recreational space in Roztocze differs from the model of tourist area evolution, according to BUTLER (1980). It is divided into two parts consisting of shorter development stages and phases: the primary stage (the initial, primary introduction and decline phases) and the main evolution cycle (the secondary exploration, secondary introduction stage and the development stage: the increase, decrease and prosperity phases). The rising trend of the evolution cycle confirms the ongoing development of tourist phenomena and processes and there is no suggestion of a significant disruption or decrease in its development in the immediate future.

PRZYPISY

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy doktorskiej pt. *Zróżnicowanie przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza*, wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turyzmu Uniwersy-

NOTES

¹ The article is based on the PhD thesis *The Diversity of Tourist-recreational Space in Roztocze* (Zróżnicowanie przestrzeni turystyczno-rekreacyjnej Roztocza), written at

tetu Łódzkiego (promotor pracy – dr hab. E. Dziegieć, prof. ndzw. UŁ).

² Dokładniejszemu omówieniu bazy turystycznej Roztocza autorka poświęciła też wcześniejsze opracowanie *Zagospodarowanie turystyczne Roztocza* (GARBULA 2000).

the Department of Urban and Tourism Studies, Faculty of Geography, University of Łódź and supervised by Professor Dziegieć).

² A more detailed discussion of the tourist infrastructure in Roztocze is included in the author's earlier work *Zagospodarowanie turystyczne Roztocza* (GARBULA 2000).

BIBLIOGRAFIA – BIBLIOGRAPHY

- BUTLER R.W., 1980, *The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources*, „The Canadian Geographer”, vol. 24, p. 5–12.
- GARBULA M., 2000, *Zagospodarowanie turystyczne Roztocza*, „Turystyka”, t. 10, z. 1.
- KAROLCZAK M., 2001, *Zróżnicowanie przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej Roztocza*, maszynopis pracy doktorskiej, wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódź.
- KOWALCZYK A., 2000, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.

- LISZEWSKI S., 1990, *Funkcja turystyczna Bieszczadów Polskich w świetle analizy ruchu pojazdów*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Turystyka, nr 6.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turystyka”, t. 5, z. 2.
- MIOSSEC J. M., 1976, *Elements pour une theorie de l'espace touristique*, „Les Cahiers du Tourisme”, serie C, no. 36, Aix-en-Provence.
- SMITH R.A., 1992, *Beach resort evolution. Implications for planning*, „Annals of Tourism Research”, vol. 19, p. 304–322.